

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

Motiv nemoci v díle Jaroslava Havlíčka

Bakalářská práce

Autorka: Lucie Fišarová
Studijní program: Specializace v pedagogice
Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Historie se zaměřením na vzdělávání
Vedoucí práce: PhDr. Nella Mlsová, Ph.D.

Hradec Králové
2015

Zadání bakalářské práce

Autor: Lucie Fišarová

Studium: P121382

Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání, Historie se zaměřením na vzdělávání

Název bakalářské práce: **Motiv nemoci v díle Jaroslava Havlíčka**

Název bakalářské práce AJ: Motive of Ill in the Work by Jaroslav Havlíček

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Analýza a interpretace motivu nemoci v díle Jaroslava Havlíčka (1896-1943).

Anotace:

Analýza a interpretace motivu nemoci v díle Jaroslava Havlíčka (1896-1943).

Garantující pracoviště: Katedra českého jazyka a literatury,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: PhDr. Nella Mlsová, Ph.D.

Oponent: doc. PaedDr. Božena Plánská, CSc.

Datum zadání závěrečné práce: 17.12.2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 23. dubna 2015

.....

Lucie Fišarová

Poděkování

Děkuji PhDr. Nelle Mlsové, Ph.D. za odborné vedení mé bakalářské práce, poskytnutí cenných rad a připomínek.

Anotace

FIŠAROVÁ, Lucie. *Motiv nemoci v díle Jaroslava Havlíčka*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2015. 52 s. Bakalářská práce.

Bakalářská práce se zaměřuje na motiv nemoci ve vybraných prózách spisovatele Jaroslava Havlíčka, představitele české meziválečné prózy. Pozornost je nejprve věnována samotnému vymezení pojmu literární motiv a jeho podobě. Dále je uveden výběr próz, které jsou v práci podrobeny analýze a interpretaci. Jedná se o romány *Neviditelný*, *Helimadoe* a *Petrolejové lampy*, novelu *Synáček* a povídkové soubory vydané pod názvy *Hodinky pana Balabána (Vzdoropohádky)*, *Kalvach* a *Neklidná srdce*. Tyto knihy byly zvoleny na základě svého různého žánrového zařazení a také z důvodu zkoumání proměny motivu nemoci v rámci autorova tvůrčího vývoje. Poslední – nerozsáhlejší – oddíl práce reprezentuje předeslané zkoumání, analyzuje a interpretuje vybraná Havlíčkova díla se zohledněním motivu nemoci. V závěru je shrnuto, jakou funkci motiv nemoci v rozebíraných dílech plní.

Klíčová slova: Jaroslav Havlíček, motiv nemoci, psychologická próza.

Annotation

FIŠAROVÁ, Lucie. *Motive of Ill in the Work by Jaroslav Havlíček*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové. 2015. 52 pp. Bachelor Thesis.

This bachelor thesis deals with the motif of disease in selected prose by Jaroslav Havlíček, a representative of Czech inter-war prose. Firstly, a definition of a literary motif and its forms is discussed. Secondly, the works that are dealt with in this bachelor thesis are introduced, three novels, *Neviditelný*, *Helimadoe* and *Petrolejové lampy*, a novella *Synáček* and three collections of short stories, *Hodinky pana Balabána (Vzdoropohádky)*, *Kalvach* and *Neklidná srdce*. These particular works were chosen in order to analyze different genres and also to map the change of using the motif of disease throughout author's literary development. Lastly, the analysis and interpretation of selected Havlíček's works is conducted with the focus on the motif of disease. In conclusion, the function of the motif in analyzed works is summarized.

Key words: Jaroslav Havlíček, motive of illness, psychological novel.

Obsah

Úvod.....	8
1 Vymezení pojmu motiv	10
1.1 Motiv jako součást vnitřní kompozice	10
1.2 Podoba motivu	10
2 Výběr próz	14
2.1 Romány a novela.....	14
2.2 Povídkové soubory.....	18
3 Analýza motivu nemoci	21
3.1 Petrolejové lampy.....	21
3.2 Neviditelný.....	25
3.3 Helimadoe	28
3.4 Synáček	32
3.5 Hodinky pana Balabána	34
3.6 Kalvach	37
3.7 Neklidná srdce.....	41
Závěr	49
Seznam použité literatury	51

Úvod

Spisovatel Jaroslav Havlíček (1896–1943) patří mezi nejvýznamnější představitele domácí psychologické prózy meziválečného období. Jeho literární dílo je prostoupeno nejrůznějšími motivy. Jmenujme např. motiv smrti, nešťastné lásky, revoltujícího mládí, maloměšťáctví či zbabělosti. Mě nejvíce zaujal motiv nemoci, který se vyskytuje v Havlíčkově povídkové i románové tvorbě.

Nemoc se v Havlíčkově próze nevyhýbá žádné vrstvě obyvatel. Churaví lidé chudí i bohatí. Zastoupeny jsou nemoci od těch méně závažných až po ty smrtelné. Nejedná se však pouze o fyzické neduhy, důležitou roli sehrávají v jeho díle i duševní choroby. Některé literární motivy, jako např. maloměšťáctví, se v současné literatuře už příliš neobjevují. To se ale netýká nemoci, se kterou bohužel přicházíme do styku čím dál častěji.

Ke zvolení tématu této práce mě dále inspirovalo Havlíčkovo rodiště město Jilemnice. Toto místo je pro Havlíčkovu tvorbu velmi důležité, je jedním z jeho mnoha inspiračních vzorů. Pocházím z Vrchlabí, které je od Jilemnice vzdálené přibližně deset kilometrů. Havlíčkův kult zde stále žije, jeho rodný dům v Dolení ulici je na jeho počest obdařen pamětní deskou. V rodné Jilemnici našel Jaroslav Havlíček i místo svého posledního spočinutí.

Téma, které jsem se rozhodla zpracovat, bylo zkoumáno již několika autory. Jmenovala bych zejména Janu Bártovou a její příspěvek *Nemoc a smrt – na scéně!* ve sborníku *Hlavní téma: psychologická próza*. Jedná se o sborník příspěvků z Laboratoře psychologické prózy, konané v Hradci Králové 21. – 22. září v roce 1993. Dále bych zmínila publikaci Nelly Mlsové *Člověk na rozhraní* a knihu Josefa Rumlera *Epik Jaroslav Havlíček*.

Cílem mé bakalářské práce je analýza a interpretace „motivu“ nemoci v próze Jaroslava Havlíčka. První část práce vymezuje pojem motiv dle pojetí Daniely Hodrové. Druhá část představuje konkrétní prozaická díla, ve kterých se motiv nemoci objevuje. Poslední, třetí část se věnuje zobrazení motivu nemoci a funkci tohoto motivu ve vybrané Havlíčkově literární tvorbě.

Prózy, které jsem podrobila rozboru, byly *Helimadoe*, *Hodinky pana Balabána (Vzdoropohádky)*, *Kalvach*, *Neklidná srdce*, *Neviditelný*, *Petrolejové lampy* a *Synáček*. Výběr těchto knih nebyl náhodný. Snažila jsem se o analýzu motivu nemoci Havlíčkových děl různého žánrového zařazení. Dalším kritériem při volbě knih byla Havlíčkova raná i pozdější tvorba.

1 Vymezení pojmu motiv

1.1 Motiv jako součást vnitřní kompozice

Literární motiv spadá do oblasti tematického plánu literárního díla. Česká literární teoretička a spisovatelka Daniela Hodrová rozlišuje kompozici na vnější a vnitřní. Vnější kompozici označuje jako „záležitost horizontálního členění díla na určité textové úseky – větu, odstavec, kapitolu, rámeček tvořený knihou, titulem, předmluvou, doslovem, poznámkou apod. Tyto úseky jsou vyděleny graficky, případně stylem nebo žánrem (vložené žánry).“¹

Významnou roli dle Hodrové hraje i vnitřní kompozice, která „se realizuje především ve vertikální rovině a tak říkájíc napříč textem. Vnitřní či hloubková kompozice spočívá ve způsobu spojování zvuků, slov, motivů, témat, významových a stylových kontextů, postav apod. V rámci tohoto druhu kompozice jde ovšem rovněž o členění a upřádání částí, ale skrytější, probíhající uvnitř graficky většinou nevydělených textových úseků.“² Ve vnitřní kompozici se pohybujeme už v nitru textu, od lineárního, horizontálního členění se dostáváme ke členění a spojování vertikálnímu, jež textem prochází jakoby shora dolů a napříč. Za základní jednotku tohoto členění a spojování Hodrová pokládá motiv, který je zařazován do vnitřní sféry kompozice.³

1.2 Podoba motivu

Motiv je v textu vyjádřen zpravidla slovem, větou či vícevětým úsekem takovým způsobem, který naznačuje jeho vnitřní souvislost s příběhem a smyslem díla. Toho se docílí například jeho opakováním nebo umístěním v jádru díla.⁴ V užším pojetí je motiv označován jako záměrně se opakující prvek. Daniela Hodrová považuje toto pojetí za nedostatečné, protože pak bychom se mohli pohybovat pouze v rámci jednoho díla a nebyl by brán v potaz výskyt stejných prvků v kontextu autorových

¹ HODROVÁ, Daniela a kol. *...na okraji chaosu...: Poetika literárního díla 20. století*. 1. vyd. Praha: Torst, 2001. ISBN 80-7215-140-1. s. 175.

² Tamtéž, s. 175.

³ Tamtéž, s. 721.

⁴ Tamtéž, s. 721.

děl.⁵ Autorka se přiklání spíše k širšímu motivickému pojetí, kdy je motivem de facto každý slovní prvek díla. Smysluplnost tohoto vymezení je však opět sporná a zdá se přijatelnější spíše v poezii.

Motivem může být motiv zvukový nebo opakující se skupina hlásek. Může jím však být i předmět, písmeno a číslice. Motiv se ale také často vyskytuje v podobě synonym, opisů nebo obrazů s podobným významem.⁶ Významným motivem je motiv klíčový, nezřídka figurující i v názvu díla.⁷ Tento způsob vyobrazení motivu je snadno identifikovatelný. Důležité je zmínit, že porozumění motivu záleží na samotném čtenáři a na jeho interpretačních schopnostech.

Můžeme si povšimnout, že opakující se motiv se v textu proměňuje. Mění se v závislosti na novém kontextu, ve kterém se objevuje. Postupně se na něj vážou nové významy a jeho smysl se tak prohlubuje. To samé platí o konkrétním motivu v dílech téhož autora, v dílech různých autorů, a dokonce i v různých dobách.⁸ Na tomto místě je důležité zmínit motiv intertextový. „*Za intertextový můžeme pokládat takový motiv, který se vrací v řadě děl téhož autora, ale především v dílech různých autorů a často i různých dob.*“⁹

Pokud se zaměříme na určité rozlišení motivů, „*jako první a základní se nám rýsuje rozlišení motivu verbálního (máj) a neverbálního (kříž, písmeno) – grafického, zvukového aj. K dalšímu rozlišení dospíváme na základě způsobu výskytu motivu: 1. jediný výskyt – ‚monomotiv‘; 2. vracející se motiv – leitmotiv. Monomotiv se objeví jen jednou, ale má klíčový význam (často je pak i v titulu); pokud je tomu jinak, můžeme či nemusíme jej za motiv pokládat, přihlížejíce k dalším okolnostem (například je významný v jiném autorově díle, v dobovém kontextu apod.)*“¹⁰

Verbální motiv může být vyjádřen pouze jedním slovem, nejčastěji substantivem, adjektivem, ale i verbem. Často je motiv označován synonymy, a tak frekvence slov tvoří jen jednu z opor pro identifikaci motivu.¹¹ Slovesné motivy odkazují na určité

⁵ HODROVÁ, Daniela a kol. *...na okraji chaosu...: Poetika literárního díla 20. století*. 1. vyd. Praha: Torst, 2001. ISBN 80-7215-140-1. s. 722.

⁶ Tamtéž, s. 723.

⁷ Tamtéž, s. 723.

⁸ Tamtéž, s. 725.

⁹ Tamtéž, s. 727.

¹⁰ Tamtéž, s. 728.

¹¹ Tamtéž, s. 729.

typické děje, v nichž se postava v různé míře a odlišným způsobem projevuje jako pasivní či aktivní.¹²

Daniela Hodrová v rámci motivů verbálních a neverbálních dále rozlišuje motivy jednoduché a motivy složené, komplexní.¹³ Za jednoduchý motiv považuje slovo i sousloví, opakující se větu, komplex vět a věc. Motivem složeným je pak motiv dále dělitelný na jednoduché a složené motivy. Za příklad složeného motivu uvádí literární postavu.¹⁴ Dále pak uvádí jako složený motiv prostor, často označovaný jako topos.¹⁵

Miroslav Červenka rozlišuje navíc volné a vázané motivy. Volné jsou dle něj motivy, na jejichž pořadí nezáleží, a vázané především motivy dějové, kde na pořadí záleží.¹⁶ Málakterý motiv však můžeme považovat za skutečně volný. „*Jako volný se motiv jeví pouze z určitého hlediska a v určitém momentu, určité fázi syžetu, v určitém stadiu významového dění díla.*“¹⁷

Existují různé pohledy na motiv, například francouzská tematická kritika mluví o motivu jako o tématu, kde je motivem celý komplex témat.¹⁸ Rozlišit od sebe však pojmy motiv a téma je složité. Hodrová proto navrhuje, „*aby za motiv byl pokládán prvek, který je spjat s určitým dílem, jeho významovou strukturou (např. růžová barva v Panu Theodoru Mundstockovi), který tedy nemá zřetelně intertextový charakter. Za téma bychom pak pokládali obecnější motivické komplexy a toposy, které se vracejí v různých dílech (cesta, město-labyrint, dům, návrat domů), přesahující jejich významovou strukturu a nezřídka mají filozofický a ontologický význam (hledání ztraceného času, živly, kruh, nesmrtelnost), případně se vztahují k archetypům (locus amoenus, jinoch a stařec) a nejsou významné jen v jedné epoše, ale v rámci celé lidské kultury.*“¹⁹ Motiv se někdy proměňuje i v téma. Podle J. P. Richarda téma vytváří vracející se motiv, protože každý leitmotiv se totiž

¹² HODROVÁ, Daniela a kol. *...na okraji chaosu...: Poetika literárního díla 20. století*. 1. vyd. Praha: Torst, 2001. ISBN 80-7215-140-1. s. 730.

¹³ Tamtéž, s. 730.

¹⁴ Tamtéž, s. 730.

¹⁵ Tamtéž, s. 733.

¹⁶ ČERVENKA, Miroslav. *Styl a význam: studie o básnících*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel 1991. ISBN 80-202-0267-6. s. 246–262.

¹⁷ HODROVÁ, Daniela a kol. *...na okraji chaosu...: Poetika literárního díla 20. století*. 1. vyd. Praha: Torst, 2001. ISBN 80-7215-140-1. s. 734.

¹⁸ Tamtéž, s. 737.

¹⁹ Tamtéž, s. 739.

nemusí stát tématem.²⁰ „K vlastnostem tématu patří, že se nezřídka rozvíjí v příběh. Podobnou schopnost však nelze upřít ani motivům – z jediného slova (motivu) se rovněž může odvíjet celý příběh.“²¹

Uvedme si některé motivy, které se v dílech 20. století nejčastěji vracejí, například motiv dvojnickví, bezejmennosti, ztráty paměti, motiv labyrintu, motiv díry a škvíry, prázdnoty, ticha a čekání. Tyto motivy fungují jako výpovědi o stavu individua a lidstva na konci tisíciletí.²²

V problematice motivů se často pohlíží i na tradiční dělení literatury na vysokou a nízkou. Zde Daniela Hodrová mluví o dvojí poetice kolektivních motivů či kolektivní topice.²³ V nízké literatuře je zdůrazňovaná stereotypnost motivického opakování, která se ve vysoké literatuře často neobjevuje. „Literární dílo můžeme vidět mimo jiné jako komplex dynamických motivických sítí a systém různých prostupujících se topik.“²⁴

Úloha motivu se v různých textech liší. Někdy se motivický systém podílí na budování smyslu, a jindy se naopak jeho prostřednictvím odhaluje nehlubokost či dokonce absence smyslu, tak motiv (motivická opakování) na jedné straně posiluje koherenci a homogenitu textu, na druhé straně se člen při opakování proměňuje a to tedy koherenci a homogenitu naopak oslabuje. S tím se setkáváme především tam, kde je míra opakování příliš vysoká. Role motivu v díle je tedy přinejmenším dvojznačná.²⁵

²⁰ HODROVÁ, Daniela a kol. *...na okraji chaosu...: Poetika literárního díla 20. století*. 1. vyd. Praha: Torst, 2001. ISBN 80-7215-140-1. s. 739.

²¹ Tamtéž, s. 740.

²² Tamtéž, s. 740.

²³ Tamtéž, s. 741–742.

²⁴ Tamtéž, s. 742.

²⁵ Tamtéž, s. 743–744.

2 Výběr próz

Pro zkoumání motivu nemoci v díle Jaroslava Havlíčka jsem zvolila sedm jeho próz. Jedná se o prózy různého žánrového charakteru, konkrétně jednu novelu, tři romány a tři povídkové soubory. Mojí snahou bylo zařadit do analýzy autorovy známější romány a také jeho povídky, vydané komplexně ve výběrech. Z románové tvorby jsem vybrala Havlíčkův první román, dále jeho román řadící se k vrcholům české meziválečné psychologické prózy a nakonec jeho román poslední. Do výběru byla zahrnuta i baladicky laděná novela a ucelené povídkové soubory.

2.1 Romány a novela

První román, který jsem vybrala pro svou práci, je snad nejznámější Havlíčkovu dílo, a to *Petrolejové lampy*. K popularitě tohoto díla jistě přispěla i jeho filmová verze z roku 1971 v režii Juraje Herze. Scénář k němu vytvořili Lubor Dohnal a Václav Šašek. *Petrolejové lampy* byly ovšem zpracovány i na divadelních prknech. Divadelní inscenaci uvedlo například Klicperovo divadlo v Hradci Králové pod režijním vedením Ivana Rajmonta, který se spolu s Martinem Velíškem podílel na drammatizaci románu. Premiéra se uskutečnila v roce 2006.

Tento román, kterým Jaroslav Havlíček vstoupil do povědomí čtenářské veřejnosti, je věnován památce jeho otce. Poprvé vyšel v roce 1935 pod názvem *Vyprahlé touhy* v nakladatelství Sfinx u Bohumila Jandy. Autorův původní název *Petrolejové svítilny* se vydavateli nezdál pro čtenáře příliš lákavý, a tak ho tedy z komerčních důvodů změnil.²⁶ První verze románu byla napsaná během roku 1934. Druhá verze vznikla v roce 1942, kdy Havlíček odstranil z díla některé naturalistické scény, přidal další kapitoly a pozměnil jména fiktivních míst ve skutečné názvy (například Jivno se změnilo na Jilemnici, Horálkovice na Hrabačov atp.). Tyto úpravy románu souvisí zejména s vytvářením zamýšleného jilemnického prozaického cyklu. Přepracovaná verze byla vydaná pod novým názvem *Petrolejové lampy* v roce 1944, již po autorově smrti.

²⁶ RUMLER, Josef. *Epik Jaroslav Havlíček*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 115.

Havlíček zamýšlel vytvořit románový cyklus z maloměstského prostředí, trilogii s názvem Ulrychovsko (později přejmenováno na Vejrychovsko). *Petrolejové lampy* měly být prvním dílem tohoto cyklu a jsou také jedinou částí ságy, která byla dovedena do konečné podoby. Ostatní dochované fragmenty týkající se Vejrychovska byly vydány pod uvažovaným názvem druhého dílu trilogie – *Vlčí kůže* v roce 1967 nakladatelstvím Kruh.²⁷ S jilemnickou tematikou se však setkáváme již dříve, a to v románu *Holanovy děti* z roku 1928, v první verzi novely *Synáček* z roku 1932 a v první verzi románu *Poslední rok*. Po napsání první verze *Petrolejových lamp* se Havlíček vrátil k nedokončenému *Poslednímu roku*, ale brzy se psaní opět přerušil a toto dílo nikdy nedokončil.²⁸ Román autor volně řadil k svému zamýšlenému románovému cyklu z maloměstského prostředí.²⁹

Já jsem se při své analýze opírala o osmé vydání *Petrolejových lamp*, publikované jako vydání první v nakladatelství Knihní klub v Praze roku 1998 s doslovem Jiřího Janáčka v edici Knihovna XX. století.

Druhým vybraným románem je román *Neviditelný*, dedikovaný Havlíčkově ženě Máně Krausové. Je to román často označovaný za Havlíčkův nejdokonalejší román a zároveň za vrcholné dílo meziválečné psychologické prózy u nás. Tomuto románu předcházela stodesetistránková novela se stejným názvem napsaná v roce 1931, která však nevyšla. Autor ji zaslal do literární soutěže nakladatelství Melantrich, kde neuspěla. K novele se Havlíček v roce 1935 vrátil a přepracoval ji na šestisetstránkový román, který vyšel upravený v roce 1937 v nakladatelství u Vilímků. *Neviditelný* „byl vysoce oceněn kritikou, dostal cenu České akademie, uznán za nejvýlučnější knihu v literatuře těch let, ale zároveň byl označen za psychopatologický, černý román.“³⁰ Havlíček tímto svým druhým románem vstoupil již plně do české literatury, do žánru psychologického románu. Navazoval na

²⁷ HAVLÍČKOVÁ, Marie; MLSOVÁ, Nella; TAUDYOVÁ, Hana. *Jaroslav Havlíček: neklidné srdce: vzpomínky, reflexe, literární místopis, korespondence*. 1. vyd. Liberec: Bor, 2006. Edice Odkazy. ISBN 80-86807-27-4. s. 7.

²⁸ RUMLER, Josef. *Epik Jaroslav Havlíček*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 121.

²⁹ MLSOVÁ, Nella. *Člověk na rozhraní: Příspěvek k interpretaci prozaického díla Jaroslava Havlíčka*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005. ISBN 80-7041-175-9. s. 26.

³⁰ HAVLÍČKOVÁ, Marie; MLSOVÁ, Nella; TAUDYOVÁ, Hana. *Jaroslav Havlíček: neklidné srdce: vzpomínky, reflexe, literární místopis, korespondence*. 1. vyd. Liberec: Bor, 2006. Edice Odkazy. ISBN 80-86807-27-4. s. 79.

naturalistickou tradici a dokázal analyzovat vznik výjimečných, zpravidla podivínských charakterů v sociální podmíněnosti maloměsta.³¹

Osou *Neviditelného* je souvislost viny a trestu. Tento motiv zaujal Havlíčka již v jeho raných povídkách. I motiv neviditelnosti je spojen s jeho tvorbou, často se v ní setkáváme s neviditelným bohem, který ovládá své postavy jako loutky. Představa neviditelnosti se u Havlíčka objevuje i bez souvislosti s bohem, a to v podobě smrti, která je neviditelná a usadí se v člověku, v autorovi samém.³²

I tento autorův román se dočkal své filmové adaptace. V roce 1965 bylo vytvořeno televizní zpracování románu se stejnojmenným názvem. Režiroval ho Jiří Bělka a scénář vytvořil Miloš Řehák. Podruhé byl román zfilmován v roce 1988 pod názvem *Prokletí domu Hajnů*, scénář k němu napsal Václav Šašek a režie se ujal Jiří Svoboda.

Román *Neviditelný* jsem měla k dispozici v pátém vydání, vydaném v nakladatelství Československý spisovatel v edici Klíč jako vydání první. Kniha vyšla v Praze v roce 1966 s doslovem Josefa Rumlera.

Posledním vybraným románem je dílo *Helimadoe*. Román, jehož název je složen z počátečních slabik jmen pěti sester, napsal Havlíček v roce 1936 po dokončení románu *Ta třetí*. Poprvé vyšel u Vilímků v roce 1940. *Helimadoe* je poslední Havlíčkův román, který dokončil. Jedná se o příběh podivínského lékaře Hanzelína a jeho pěti dcer – Heleny, Lídy, Marie, Dory a Emy. Havlíček se nechal inspirovat na své dovolené na Moravě, kde na kouzelnickém představení vyslechnul příběh o podivínském lékaři, který měl několik dcer. Doktor s nimi jezdil v kočáře na návštěvy k pacientům a ony přitom zpívaly. Vytvořil pro ně i turnus domácích prací, aby se v nich spravedlivě střídaly. Během této krátké chvíle byly vytvořeny základní motivy románu. Josef Rumler, autor první monografie o Jaroslavu Havlíčkovi, se domnívá, že tento čtvrtý Havlíčkův román je absolutním románovým vrcholem jeho umění.³³

³¹ RUMLER, Josef. *Epik Jaroslav Havlíček*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 123.

³² Tamtéž, s. 125–126.

³³ Tamtéž, s. 157.

Jako ostatní dokončené romány Jaroslava Havlíčka, bylo i dílo *Helimadoe* převedeno na filmové plátno. Film pochází z roku 1993, jeho scénář napsal Václav Šašek a zrežiroval ho Jaromil Jireš.

K rozboru jsem použila šesté vydání, které vyšlo poprvé v nakladatelství Odeon v Praze roku 1966.

Dále jsem do svého výběru zařadila novelu s názvem *Synáček*. První (nepublikovanou) verzi Havlíček vytvořil v roce 1932. V následujících letech ji přepracovával a s definitivní verzí přišel v roce 1941. Vydána byla o rok později. Je věnována kritikovi a spisovateli Karlu Sezimovi. Zde se dostáváme do období, kdy Havlíčkovi konečně vycházejí romány, kdy píše námět k filmu Barbora Hlavsová a sám si všímá své rostoucí slávy. V této době se také stále zhoršuje jeho zdravotní stav.

Novela zachycuje jilemnické prostředí podobně jako *Petrolejové lampy*, ve kterých se setkáváme s postavami ze *Synáčka* – se samotným Synáčkem (Toníkem Skálou) a Punčochářem (Věkoslavem Xaverem). V *Synáčkovi* se však žádné hlavní postavy z *Petrolejových lamp* nevyskytují. I tento příběh, jako mnohý z Havlíčkových próz, má svůj reálný podklad. Přítelkyně autorovy ženy, která byla poznamenána od mládí tuberkulózou, se provdala za staršího muže, který o ni až do její brzké smrti otcovsky pečoval.³⁴

Díla *Synáček* a *Petrolejové lampy* vznikala těsně po sobě a obě jsou tedy spojena místem děje. V *Synáčkovi* není sice Jilemnice přímo jmenována, ale z popisu prostředí a postav je pravděpodobné, že se o ni jedná.³⁵

Synáček je tvořen pěti kapitolami. Každá z těchto kapitol končí smrtí. Jaroslav Havlíček tedy příběh o Synáčkovi otevřel i uzavřel úmrtím. Autor sleduje jeho příběh od dětských let až po tragický skon, tedy téměř šedesát let Synáčkova života.

V tomto díle také narážíme na motiv neviditelnosti. Po smrti své mladé ženy Markétky Synáček blouzní. Vidí a slyší svoji choť, a stává se tak opět šťastným, jako byl za jejího života. Lidé si o něm povídají, že se zbláznil, ale on o to vůbec nedbá. Tyto halucinace způsobí jeho automobilovou nehodu, při které přijde o život.

³⁴ RUMLER, Josef. *Epik Jaroslav Havlíček*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 162.

³⁵ Tamtéž, s. 164.

Novelu *Synáček* jsem měla ve druhém vydání, vydaném v nakladatelství Československý spisovatel jako vydání první v Praze roku 1959. Doslov napsal Vladimír Justl a ilustracemi ji opatřil Zdeněk Brdlík.

2.2 Povídkové soubory

Prvním vybraným povídkovým souborem je kniha *Hodinky pana Balabána* s podtitulem *Vzdoropohádky*. Povídky vydalo nakladatelství Kruh v Hradci Králové v roce 1986. Jedná se o rekonstruovaný cyklus „vzdoropohádek“, drobných próz specificky havlíčkovského útvaru. Kvůli předčasné smrti Havlíček nestihl povídky souborně uspořádat.

Již v roce 1954 vydal Adolf Branald Havlíčkovy drobné prózy s titulem *Vzdoropohádky*. Tato kniha je rozdělena do dvou oddílů s názvy *Obrázky z domova* a *Vzdoropohádky*. Bylo to však v době, kdy ještě nebyly k dispozici Havlíčkovy poznámky o uspořádání vzdoropohádek. Později, již s Havlíčkovým poznámkovým aparátem, pokusil se o rekonstrukci vzdoropohádek dle Havlíčkovy vize Josef Rumler. Havlíčkův cyklus vzdoropohádek nazval podle jedné z povídek *Hodinky pana Balabána*.

Vzdoropohádky jsou útvarem, „*který v pohádkovém hávu přináší řešení závažných společenských otázek na úrovni vyspělé psychologické prózy, jejíž možnosti překračuje romanticky alegorickým uplatněním společensky perspektivního kritéria.*“³⁶

Knihu tvoří jednadvacet povídek. Otevírá ji povídka nazvaná *Cesta loutek*, kterou napsal Jaroslav Havlíček ve svých jednatřiceti letech na jaře roku 1927. Je to jeho první cílevědomě psaná próza, sám ji označil za první ze svých prozaických prací.³⁷ Po *Cestě loutek* následovaly celé trsy povídek, především ve znamení návratu do dětství – *Bůh mého dětství*, *O smrti otcově*, *Černá paní* atd.³⁸ Jednou z mnoha autorových inspirací jsou tedy rodinné vzpomínky z dětských let. Reálný rámec povídek poskytuje také jeho setkání se smrtí. Tím dochází k posunu vypravěčova realismu. Od samého počátku jde u Havlíčka o psychologickou prózu.³⁹

³⁶ RUMLER, Josef. *Úvahové variace na téma vzdoropohádek*. In: HAVLÍČEK, Jaroslav. *Hodinky pana Balabána: Vzdoropohádky*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1986. Edice Prostor. s. 261–262.

³⁷ RUMLER, Josef. *Epik Jaroslav Havlíček*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 85.

³⁸ Tamtéž, s. 85.

³⁹ Tamtéž, s. 86.

V Havlíčkově literární tvorbě figurují dvě roviny – romantická a realistická, tedy rozpor snu a skutečnosti. Proto můžeme u vzdoropohádek mluvit o autentické realitě dětství a zároveň o mýtu dětství, který příběhy tvoří jako pohádkové.⁴⁰

Vzdoropohádky v sobě nenesou pouze autentické vzpomínky z dětství, ale zachycují i božský princip spravedlnosti, psychickou rozpolcenost a politickou a společenskou kritiku.

Dále jsem do svého výběru zařadila cyklus nazvaný *Kalvach*. Sedm povídek, které spojuje postava úředníka Jana Kalvacha, bylo poprvé vydáno v roce 1976 nakladatelstvím Kruh v Hradci Králové. Do samostatného vydání je zřetězil hlavní editor Havlíčkova díla Josef Rumler. Ilustracemi knihu opatřil Vladimír Tesař. Tyto povídky byly již dříve publikovány v povídkovém souboru *Prodavač času* v roce 1968 nakladatelstvím Československý spisovatel.

Postava drobného úředníka Jana Kalvacha se objevuje v jedné z Havlíčkových prvních próz. Je to povídka *Svatá noc* z roku 1927. Oproti tomu poslední povídku kalvachiády s názvem *Poutník v mlze* napsal Havlíček necelý měsíc před svojí smrtí. *Poutník v mlze* byl vůbec jeho poslední literární počin, který stihl dokončit před svou smrtí.

Jednotlivé povídky kalvachidády vznikaly v průběhu šestnácti let, proto i na nich sledujeme Havlíčkův literární posun. Například u první povídky cyklu se setkáváme s expresionistickými prvky, které postupně v autorově tvorbě ustupují do pozadí.

Série povídek s Janem Kalvachem a jeho rodinou končí smrtí hlavního hrdiny. Sám Havlíček si do svého notesu poznamenal „Kalvacha zamordovat“⁴¹. Touto poslední povídkou se mu podařilo dokončit obraz Kalvacha, zlikvidovat tohoto měšťáka a drobného úředníka. Zároveň zde spatřujeme i autorovu vlastní snahu vymanit se z údělu úředníka.⁴²

Poslední vybranou sbírkou povídek je kniha *Neklidná srdce*. Jedná se o výbor patnácti povídek uspořádaný Jiřím Navrátilem. Povídky vydalo nakladatelství Mladá fronta v roce 1972 v Praze jako součást edice Eva.

Tento cyklus je složen ze třech oddílů po pěti povídkách. Kniha začíná a končí povídkou o Janu Kalvachovi, jehož příběhy byly později vydány v již zmíněném

⁴⁰ RUMLER, Josef. *Úvahové variace na téma vzdoropohádek*. In: HAVLÍČEK, Jaroslav. *Hodinky pana Balabána: Vzdoropohádky*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1986. Edice Prostor. s. 269–270.

⁴¹ RUMLER, Josef. *Epik Jaroslav Havlíček*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 244–245.

⁴² Tamtéž, s. 244–245.

Kalvachu. Jádro výboru tvoří Havlíčkovy rané povídky, vydané ovšem až v roce 1941 pod názvem *Neopatrné panny* (předtím publikovány pouze časopisecky). Těchto pět příběhů o nešťastných osudech mladých dívek vznikalo v letech 1927–1930. Havlíček byl kvůli těmto povídkám obviněn z kažení mládeže a musel se zpovídat před soudem.

Výbor doplňují povídky flamendrovských a čertovských námětů, dále povídky tragické i romantické, zastoupena je dokonce i jedna povídka hororová. Objevuje se zde téma lásky, motiv stárí, zmaru lidského života a smrti.

3 Analýza motivu nemoci

3.1 Petrolejové lampy

Havlíčkův první román vypráví o Štěpce Kiliánové, nehezké, hřmotné ženě, toužící po sňatku. Štěpčin otec Štěpán Kilián je ve městě uznávaným stavitelem. Její matka Anna Kiliánová, za svobodna Malinová, je původem ze statku. Statek později dědí matčin bratr Jan, který zde posléze žije se svými syny Pavlem a Janem.

Štěpka je divoká, je jakýmsi postrachem Jilemnice, zároveň je to však žena, která by si ráda založila rodinu a s láskou o ni pečovala. Nakonec si prosadí sňatek se svým bratrancem hejtmanem Pavlem Malinou. Až po svatbě se ale dozví, že s Pavlem rodinu mít nebude. Pavel Malina je troska, je to syfilitik, který si Štěpku vzal jen pro její věno, které má zachránit rodinný statek. Po mnoha Štěpčiných zklamáních a útrapách je Pavel odvezen do ústavu, kde zanedlouho umírá. Příběh je zakončen tím, jak Pavlův bratr Jan pomýšlí na to, že by si vzal Štěpku za manželku, a spojil tak obě části gruntu.

První zmínka o nemoci se objevuje v *Petrolejových lampách* v souvislosti s vdovou Traklovou, která chodila do některých lepších rodin obstarávat hrubší domácí práce. Do rodiny stavitele Kiliána pravidelně chodívala pomoci prát prádlo. Jednou však Traklová nedorazila, protože se rozstona. Anna Kiliánová pro nemoci chudých neměla žádné pochopení a urazilo ji to. Jelikož bylo ale potřeba prádlo vyprat, dopadlo to tak, že se praní chopila sama Štěpka. Štěpku práce bavila, prozpěvovala si u ní a byla ráda, že nezahálí. Brzy se ukázalo, že stav Traklové je vážnější, než se lidé domnívali. Onemocněla zápallem plic a brzy mu podlehla.

Nemoc této postavy – chudé posluhovačky – v lidech zprvu vyvolávala spíš podezření, že se chce Traklová vyhnout práci, jako by snad chudí neměli právo onemocnět a ulehnout do postele. Ovšem po jejím skonu zvláště dřívější zaměstnavatelé Traklové, začali soucítit s jejím neblahým životním osudem (nešťastnou láskou a následným údělem svobodné matky) a litovali také syna posluhovačky, sirotka Lojzika. Ujal se ho bratr Traklové, radní Jan Ev. Trakl.

Traklové se rodina totiž zřekla po její milostné aféře s desátníkem od vojenské kapely. Její smrt však znamenala jakési usmíření a odpuštění dávného incidentu.

Dalším churavějícím se stává Štěpčina matka Anna, která měla tolik za zlé Traklové její onemocnění. Anna však neulehla po celá léta, a tak když ji přepadla nevolnost, styděla se za to. Tyto stavy brzy pominuly, ale zanedlouho potom Anna začala mít potíže s nohama. Slábly jí a často musela odpočívat. Lidem se vymlouvala a cítila se svým stavem ponížená, ač již nebyla nejmladší a churavění nebylo v jejím věku tedy ničím výjimečným. S velkými potížemi vystupovala do druhého patra, kde bydleli, a tak měla její slabost za následek to, že Kilián vystavěl pro svou rodinu vilu. Postavený dům ale začali „okupovat“ škvoři a nedalo se v něm bydlet. Stavitel byl se svojí ženou a dcerou nucen se vystěhovat do malého domku u školy. Domek byl těsný a rodina Kiliánových si musela zvykat novému pořádku. Štěpka zde například neměla vlastní pokoj a musela spát v ložnici s rodiči, jako když byla malá. Matčino churavění, které rozpoutalo opakované stěhování se, způsobilo, že *„najednou byla Štěpka opět těsněji připoutána k stárnoucímu otci a k churavějící matce. Objevila, co jí dosud unikalo v chvatu dní: beznadějně chátrání rodinného života.“*⁴³ Nemoc Anny Kiliánové však znamenala ještě jednu věc. Štěpka pomalu převzala všechny její povinnosti, a stala se tak v domácnosti novou hospodyní.

Trochu jinou úlohu hraje v knize nemoc „skákavého“ hejtmana Maliny. Nemoc pradleny Traklové a Anny Kiliánové spíš pozměňuje již zaběhnuté věci v rodině Kiliánových. Nemoc Pavla Maliny se však dotýká víceméně jen Štěpky. Pro Štěpku, která netouží po ničem jiném než po svatbě a po dětech, je Pavlovo onemocnění doslova zkázou.

Vůbec poprvé zjišťujeme, že s Pavlem je něco v nepořádku až téměř v polovině děje, (na konci první části knihy). Pavel se vrátil domů na Vejrychovsko na trvalou dovolenou. Na silvestrovské zábavě si Štěpka povšimne, že se mu chvějí ruce a ptá se ho, zdali není nemocen. *„Podívala se mu pátravě do obličeje, on však nepohnul ani brvou, byl nepříjemně dotčen.“*⁴⁴

⁴³ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. 1. vyd. Praha: Knižní klub, 1998. Edice Knihovna XX. století. ISBN 80-7176-822-7. s. 124–125.

⁴⁴ Tamtéž, s. 143.

Následně nikdo Pavlově stavu nevěnuje velkou pozornost. Té se mu dostává až v manželství se Štěpkou, která nechápe, proč Pavel nechce plnit své manželské povinnosti. Na Pavla tedy neustále naléhá, protože si velmi přeje mít děti. V jedné z hádek však Pavel mlčení nevydrží a řekne Štěpce pravdu. Pová jí, že není schopen pohlavního života, a pravděpodobně tak spolu nebudou nikdy moci mít děti. Dál sice chlácholí Štěpku sliby o svém léčení, ona se ovšem začne smiřovat se svým osudem. *„Konečně přece jen pochopila, že svatba s hejtmanem Malinou byla největším omylem jejího života. Přestala doufat, že by se vše mohlo ještě někdy obrátit k lepšímu.“*⁴⁵

Přesto je pravý Pavlův zdravotní stav nejasný a jen v náznacích se postupně dozvídáme různé indicie. Pavel se čtenáři odhaluje po částech, nacházíme narážky na jeho fyzickou sešlost, ačkoliv je mu teprve sedmatřicet let. Pavel je popisován jako unavený a kostnatý člověk bez kapky krve v žilách. O svatební noci se Pavel Štěpce dokonce svěřuje, že bude brzy vdovou.

Mezitím se Štěpka od Pavla odpoutává, s Pavlovým bratrem se věnuje hospodářství a snaží se nemyslet na svůj úděl. Dokonce zapomíná i na městečko a na to, co se o ní povídá. Přestože již tedy nevěnuje pozornost svému manželovi, po hospodářské sezoně pozoruje, že se s hejtmanem děje něco nedobrého. Štěpka si najednou uvědomuje, jak její manžel chátrá a jak neuvěřitelně za tak krátkou dobu zestárl. Dále si všímá, jak pomalu a kulhavě chodí a snaží se přijít na to, na jakou nemoc trpí. Snaží se něco dozvědět od samotného Pavla, ten však pořád svoji nemoc zatajuje a vymlouvá se, že je jen unavený. Štěpka spekuluje nad tím, jestli netrpí revmatem, vysycháním míchy či souchotinami. Sama ale v hloubi tuší, že jeho stav je vážnější.

Hejtman se postupně stává nevrlym a popudlivým, dráždí a popichuje Štěpku a čeled. Na sv. Annu jde Štěpka s Pavlem popřát k svátku do městečka matce. Pavla však nohy neposlouchají, není schopen jít bez Štěpčiny pomoci a všem kolemjdoucím je pro smích. Paní Hilmarová, manželka jilemnického lékaře, se po návratu domů svěřuje manželovi se setkáním s Pavlem Malinou a ptá se ho, čím to hejtman trpí. Doktor jí svěří, že Malina onemocněl nemocí lásky – syfilidou, a tak se

⁴⁵ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. 1. vyd. Praha: Knižní klub, 1998. Edice Knihovna XX. století. ISBN 80-7176-822-7. s. 208.

teprve na konci druhé části románu dozvídáme, jaké povahy je hejtmanovo onemocnění. Dále již sledujeme Pavlovo chátrání bez příkras. Je popisován jako mrtvola či mumie vytažená z krypty. „*Táhne za sebou ochromené nohy jako obludný žnec, který pracuje v obilí, obloukem jednu a zas obloukem druhou, ano, jako by topornými hnáty kosil neviditelná stébla.*“⁴⁶ Takto je viděn v den pohřbu svého tchána, stavitele Kiliána. Malina si užívá jakési vítězství vůči tomuto muži, který zemřel dříve než on sám. V ukázce autor připodobňuje Pavla ke smrtce s kosou. Dále naráží i na Pavlův původ ze statku – jeho „sedláctví“.

K hejtmanovým fyzickým neduhům se postupně přidává i blouznění. Rozpráví si se zesnulým Kiliánem o tom, jak dlouho bude ještě trvat, než se i on odebere na věčnost.

Do této části děje znovu zasahuje nemoc Štěpčiny matky. Štěpka věnovala Anně Kiliánové až neutuchající péči, ze které byla Anna zneklidněná. Štěpka svými každodenními návštěvami spíš narušovala její zaběhlý život. Snažila se jí neustále něčím rozptýlit, přestože chudák Anna netoužila po ničem jiném než po svých modlitbách a samotě. Štěpka však v nemoci své matky našla příležitost věnovat někomu svou lásku a péči, což nebylo možné v jejím ubohém manželství. Nemoc tedy poskytla Štěpce nový způsob trávení času, a zapříčinila tak uragán její pozdní lásky k matce.

Pavlova nemoc se pro Štěpku stává postupně čím dál tím nesnesitelnější. Dojde to až tak daleko, že si hejtman nechá zapřáhnout koně a odjede s kočárem do neznáma. Po dlouhém hledání se podaří Štěpce Pavla najít a odtáhnout ho na svých zádech zpátky domů. Pavel při svém „útěku“ prostydl a snad ještě více onemocněl. Zdá se, že chtěl skončit se životem, ukončit boj s hroznou nemocí. Pavel po uvedeném incidentu potřebuje péči, protože se nemůže pohybovat, a tak se Štěpka zmítá mezi nemocí matčinou a manželovou. Přebíhá ze statku do městečka a zase zpátky a věnuje těmto dvěma pacientům svůj veškerý volný čas. Pavel se stává choromyslným, chová se jako malé dítě a blaží ho, že je ostatním na obtíž. Události mají ale rychlý spád a Pavel je proti Štěpčině vůli Janem odvezen do ústavu pro choromyslné. O tom, že Pavel je luetik, se dozvídá Štěpka od lékaře, který ho

⁴⁶ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. 1. vyd. Praha: Knižní klub, 1998. Edice Knižovna XX. století. ISBN 80-7176-822-7. s. 262.

ošetřuje. Sice dávno něco tušila, ale konkrétně nevěděla nic a až tato osoba jí na konci závěrečné části knihy vše objasňuje. Brzy na to přichází z ústavu telegram o Pavlově skonu. Hrozná nemoc, která zapříčinila Pavlův sňatek se Štěpkou, se proměnila v smrt a Štěpka je vysvobozena od všech útrap.

Motiv nemoci zaujímá v *Petrolejových lampách* podstatnou roli. Nemoc zasáhne do děje několikrát a zásadně ho ovlivní. Stonáním posluhovačky Traklové se Štěpka výrazněji dostává k domácím pracím, v důsledku nemoci Anny Kiliánové se rodina stěhuje do nově postavené vily, kterou „zaplaví“ škvoři, a nakonec nemocí Pavla Maliny se boří Štěpčin sen o rodině a dětech. Motiv nemoci je zde doprovázen motivem smrti. Smrt je konečnou fází, posledním úderem nemoci. Setkáváme se zde s nemocí fyzickou i psychickou, kdy je zvláště fyzické onemocnění autorem popisováno velmi naturalisticky.

3.2 Neviditelný

Tento román je psán v ich-formě jako vzpomínky Petra Švajcara, který se s odstupem deseti let rozhodl sepsat svůj příběh o nepřízni osudu. Petr pochází z chudé početné rodiny a díky jeho vlastní pili se mu podaří vystudovat vysokou školu. Při studiích ho jeho spolubydlicí Karel Dont seznámí se svou známou Soňou Hajnovou, dcerou majitele továrny na výrobu mýdel. Petr začne vymýšlet způsoby, jakými by se Soně zalíbil, a mohl se tak přiženit do rodiny Hajnů a společensky si přilepšit. Soninu náklonnost se mu podaří získat a brzy se konají zasnuby. Petr se postupně seznamuje se Soninými příbuznými – jejím otcem, pratetou Kateřinou a strýcem Cyrilem. Cyril věří, že vynalezl nápoj, který ho činí neviditelným. Ve skutečnosti se jedná pouze o vodu s trochou cukru a soli. Cyrilova rodina tomuto jeho bludu postupem let přizpůsobila celou domácnost. Jeho příbuzní i služebnictvo v domě dělají, že ho nevidí, a informace jsou mu sdělovány prostřednictvím „náhodných“ rozhovorů služebnictva v Cyrilově blízkosti.

Krátce po svatbě se u Soni začnou objevovat migrény a přímo panický strach z jejího „neviditelného“ strýce Cyrila. Bojí se jeho blízkosti a snaží se mu všemožně vyhýbat. Sonin vztah k Cyrilovi se však začne postupně měnit. Soňa otěhotní a domnívá se, že dítě čeká s Cyrilem. Petr prosadí, aby byl strýc Cyril odvezen do blázince, a doufá, že se situace v domě uklidní. Zatímco se Petr věnuje práci

v továrně, Soňa tráví veškeré volné chvíle u své pratety Kateřiny, která jí vypráví o Cyrilovi a Soňa se jím stane přímo posedlá. Sonin stav se nelepší ani po narození dítěte, syna Péti. Soňa se stává Pét'ovi dokonce nebezpečnou, ohrožuje jeho život a Petr se rozhodne zasáhnout. Nechá odemčené dveře jejího pokoje a Soňa vyskočí z okna. Petr se domnívá, že teď bude moci se svým synem žít v klidu dál. Pét'a ale ve svých čtyřech letech onemocní zánětem mozkových blan a jeho mentální vývoj je pozastaven. Dle Hajnovy závěti majetek spolu s továrnou náleží Pét'ovi a Petr má být pouze jeho správcem. Švajcar na vše rezignuje, přestává se zajímat o továrnu a jeho sny se definitivně hroutí.

Motiv nemoci tu od počátku nese postava „neviditelného“ strýce Cyrila. Poprvé se s ním setkáváme, když Petr Švajcar přijíždí do Hajnova domu krátce po zasnubách a seznamuje se tu s rodinou Soni. Po Cyrilově návštěvě domácí společnosti, se otec Soni, Hugo Hajn, ujme vyprávění příběhu o svém na rozumu chorém bratrovi. Petr se dozvídá, že Cyril dostal do vínku chorobu jejich matky. Při studiu na vysoké škole si Cyril zamlouval, „že nalezne tajemství neviditelnosti. V blázinci konečně to tajemství našel, to znamená, že se stal pokojným.“⁴⁷ Cyril trpí duševní chorobou, domnívá se, že našel tajemství neviditelnosti. V ústavu byl poměrně krotký, ale po návratu domů začal zneužívat svých výhod a pěstovat kult své neviditelnosti. Celý chod domácnosti se tedy musel podřítit jeho vrtochům. Pokud někdo tuto hru s ním nehraje, okamžitě se Cyril rozzuří. Zbyněk Havlíček si ve své eseji *Blud neviditelnosti* z roku 1961 všímá, že pojem neviditelnosti se nevyskytuje pouze v reálné postavě strýce Cyrila, ale i v psychotické fikci Sonině a dále jako neviditelný Osud, Prochazeč; v knize je tedy blud neviditelnosti přítomen jaksi trojjedině.⁴⁸

U Soni, která se stane další osobou postiženou šílenstvím, již od počátku sledujeme strach z této nemoci. Před Petrem se za dva rodinné případy šílenství stydí, a dokonce se domnívá, že v jeho onemocnění hraje podstatnou úlohu dědičnost. Hajn se snaží Švajcara od těchto myšlenek odradit slovy: „*Má matka zešílela náhlou hrůzou. Cyril přišel na svět těsně po otřesu, je dítětem choré ženy. Já jsem se narodil o šestnáct let dřív. Soňa patří k větvi zdravé, nedotčené tragickou*

⁴⁷ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Neviditelný*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1966. Edice Klíč. s. 83.

⁴⁸ HAVLÍČEK, Zbyněk. *Blud neviditelnosti*. In: HAVLÍČEK, Jaroslav. *Neviditelný*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 2006. Edice Česká knižnice. ISBN 80-7106-598-6. s. 522.

*příhodou.*⁴⁹ Přesto je na Švajcarovi vidět, že ho tato zpráva trochu zneklidnila a cítí se ošizen: „*Takovou důležitou věc jsem se dověděl teprve tenkrát, když už – jak se říká – je ruka v rukávě!*“⁵⁰ Na tomto místě se také dozvídáme, že kdyby případ Neviditelného Petra znal již od začátku, nejspíš by se tak horlivě o Soninu ruku neucházel. Cítí, že za své přiřazení do bohaté rodiny bude muset zaplatit určitou daň.

Následuje období, kdy Neviditelný Soňu a Petra neustále pronásleduje a zajímá se o ně. Brzy ho však zájem omrzí, avšak Soňa se Neviditelného štítí víc a víc. Žije ve stavu chronické úzkosti. Přímo se ho děsí a vyhýbá se jakémukoliv setkáním s ním. Také si Petrovi stěžuje na silné migrény, které často mívá a bojí se možné souvislosti s rodinným zatížením. Petra její řeči poněkud znervózňují, ale v této době ještě netuší, kolik pravdy se v Soniných slovech skrývá. I svatební den Petra a Soni není ušetřen několika výstupů Neviditelného. Cyril se dokonce dostane do pokoje, přichystaného novomanželům na svatební noc. Je sice ihned objeven, ale Soňa začne být opět až hysterická a rozbolí ji hlava.

Vypadá to, že jakési prokletí nad Soniným rodem je spjato s Hajnovou vilou, jelikož v podstatě jediné spokojené a klidné soužití Petra a Soni proběhne o jejich svatební cestě, tedy mimo domov a bez přítomnosti strýce Cyrila. Po návratu domů se situace vrací k předchozímu sledu událostí. Soňa je opět pronásledována Neviditelným. Průběh událostí se dokonce zhoršuje, Soňa se budí ze spaní výkřiky a má čím dál tím větší strach z Neviditelného. Totální zvrát v Sonině stavu způsobí incident, při kterém se Neviditelný dostane k ní do pokoje a ona při tom omdlí. Hugo Hajn zajistí odvoz svého bratra do nemocnice. Touto cestou by se dala situace vyřešit dříve, bohužel již ne v tuto chvíli. Teď už se však jedná jen o opožděné a zbytečné řešení. Poté, co se Soňa od doktora dozví, že je v jiném stavu, stane se až nepřičetnou. Domnívá se, že otcem dítěte je Neviditelný, a nechce ho přivést na svět. Pod vlivem své pratety mění Soňa na Neviditelného názor, vnímá ho jako hrdinu a považuje se za jeho milenkou. Naopak vztah k jejímu manželovi značně ochabuje, je k němu odtažitá a dalo by se říct, že se ho začne štítit jako předtím Cyrila. Své šílenství Soňa dokazuje i před svým ošetřujícím lékařem. Domnívá se, že strýc Cyril z ústavu utekl a zase žije s nimi v domě. Nepřijímá žádné argumenty a nenechá si nic

⁴⁹ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Neviditelný*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1966. Edice Klíč. s. 87.

⁵⁰ Tamtéž, s. 88.

vysvětlit. Tak, jako si předtím strýc Cyril umanul, že je neviditelný, zamloula si teď Soňa, že je Cyril v domě přítomný, i když neviditelný. Rodina se to naučila respektovat, protože Soňa, jako dřív Cyril, paličatě trvala na svém bludu.

V tuto chvíli se již Petr více bojí o své dítě než manželku. Má strach, aby Soňa neprodila dítě také takto zatížené. Stále jsou tu však naděje, že až se dítě narodí, Sonin stav se dá zase do pořádku. To se ale nestane. Soňa blázní dál, dokonce to dojde až tak daleko, že nemluvně položí do představované náruče Neviditelného – upustí ho na zem. Soňa svůj život zanedlouho ukončuje sebevraždou.

Po Sonině tragickém skonu to vypadá, že je pro Švajcara to nejhorší za ním. Dál se chce soustředit na svého syna a rozvoj továrny. V tomto okamžiku sehraje však nemoc v jeho životě opět velmi výraznou roli. Syn Pét'a onemocní nejprve zdánlivě nevinnou rýmou, potom se k tomu přidají horečky, a nakonec se z toho vyvine zánět mozkových blan. Nemoc nepřichází od Neviditelného, ale zákeřně a neočekávaně odjinud.

V románu *Neviditelný* patří motiv nemoci ke stěžejním motivům celého díla. Motiv šílenství jako psychická nemoc postihne hned dvě jeho postavy. Vyskytuje se zde i nemoc fyzická, a to zánět mozkových blan u malého Péti. Po všech peripetiích, které duševní rodové zatížení rodině přineslo, a ve chvíli, kdy to vypadá, že svítá na lepší časy, přichází další rána osudu – onemocnění Péti a následné zastavení jeho mentálního vývoje. V závěru příběhu nemoc fyzická sehraje roli poslední zasazené rány Petru Švajcarovi, který tímto ztrácí o všechno zájem a rezignuje. Nemoc tedy funguje jako něco, co přichází zmařit Švajcarovy plány. V souvislosti s motivem nemoci se tu jeví velmi důležitý i motiv viny a trestu. Nemoc tu pak funguje jako trest. U zešílení Soni se nemoc jeví jako trest Švajcarovi za jeho vypočítavost a u Pét'ova onemocnění jako trest za zinscenovanou Soninu sebevraždu. Přímou neviditelnost můžeme vidět jako osud nebo boha, který stojí nad celým příběhem.

3.3 Helimadoe

Havlíčkův román *Helimadoe* zachycuje příběh doktora Hanzelína a jeho pěti dcer. S touto rodinou je spjata dospívání chlapce Emila, jehož postavou je dění románu zprostředkováno. Emil, který nejprve jako pacient doktora navštěvuje, brzy

k jeho rodině přimkne a zažívá milostné vzplanutí k dvěma nejmladším Hanzelínovým dcerám – Emě a Dorotě. Doktorovy dcery jsou ovládány turnusem, podle kterého se každý den určuje, která z dívek bude vykonávat danou práci. Tento systém střídání prací v domácnosti i kolem domu u lidí z vesnice budí posměch a je chápán jako něco podřadného. Jedinou dcerou, uchráněnou od turnusu prací, je nejmladší Ema.

Jednoho dne přijíždí do Starých Hradů kouzelník Vojtěch Balda se svojí manželkou a nakrátko se tu oba zabydlují. Pro zdejší obyvatele tu přichystají kouzelnické představení, na které se jdou podívat i Hanzelínovi. Dora je představením zcela ohromena. Kouzelníkova manželka, která mu zároveň dělá při vystoupeních asistentku, ovšem podléhá nemoci a umírá. Dora se po její smrti s kouzelníkem sbližuje a on ji začíná učit některá kouzla. O jejich vztahu ví jen Emil, který jim zprostředkovává předání jejich psaníček. Zanedlouho, když je doktor Hanzelín s ostatními dcerami v biografu, Dora utíká s kouzelníkem pryč z vesnice. Po Dořině útěku z domu je Ema zahrnuta do turnusu prací, čímž je odkázána ke stejnému osudu jako její starší sestry. Emil je Dořiným odchodem velmi zklamán, a tak rád uvítá odchod ze Starých Hradů do Jičina, kam byl jeho otec pracovně povýšen. Do Starých Hradů se již nikdy nevrátil a s doktorem a jeho dcerami se nesetkal.

Motiv nemoci je v *Helimadoe* spjat především s postavou doktora Hanzelína. Hanzelín je převážně doktorem chudých lidí, ošetřuje i ty, kteří mu nemohou za jeho služby zaplatit. S nemocemi se tedy potkává dennodenně. Prostřednictvím této postavy je nemoc všudypřítomná a tvoří i samozřejmou součást Hanzelínovy práce.

Hlavní hrdina románu onemocní ve třinácti letech zápallem plic a na pomoc je přivolán právě doktor Hanzelín. Tak dochází k prvnímu setkání Emila s Hanzelínem. Emilovo stonání trvá dva měsíce a v knize je mu věnovaná celá kapitola, která je dle toho i pojmenována (Byl jsem těžce nemocen). V této kapitole je průběh Emilova onemocnění velmi podrobně popisován a je doplněn i o konkrétní léčebné postupy, které Emil podstoupil. Toto přesné zachycení nemoci a její léčení zřejmě tkví v autorově vlastní zkušenosti, protože se sám přiznal, že nemoc Emila je inspirována jeho vlastní nemocí prodělanou v dětství.

Ve vyprávění o životě doktora Hanzelína se dozvídáme, že jeho matka zemřela po porodu na souchotiny. Nemoc tedy zasáhla do Hanzelínova života již tak krátce po jeho narození. Podruhé se v jeho životě výrazně objevila, když byl Hanzelín v prvním ročníku medicíny. Onemocněl stejnou nemocí, na kterou zemřela jeho matka. Hanzelínovi se podařilo po několikátýdenním pobytu v nemocnici souchotiny ustát, avšak po propuštění dál trpěl kašlem. Obrat v jeho zdravotním stavu způsobilo až přistěhování se na statek k jeho milované, která ho zahrnula svou péčí a poskytla mu vydatnou stravu, kterou mu otec zajistit nemohl.

Nemoc není u doktora pouze součástí jeho povolání, ale několikrát mu krutě zasáhla do života. Kromě jeho matky připravila nemoc o život i Hanzelínova jediného syna po půl roce života. Tentokrát to byl zápal plic.

Znovu se zápal plic objevuje opět u Emila. Zde má jeho nemoc charakter určitého mezníku či změny. Chlapec se zdá nemocí vyspělejší, vážnější a připadá si starší. *„Jako by nemoc byla dravou řekou, přes níž jsem se za cenu života musil dostat na druhou stranu, na druhý břeh, kde již nebylo starých pošetilostí.“*⁵¹ Emu bere již jen jako dávno prožitou dětskou lásku a začne se upínat na starší Doru. Zamilováním se do dospělé Dory se Emil sám brzy považuje za téměř dospělého a na Emu pohlíží jako na dítě. V závěru knihy hlavní hrdina vidí, již z pohledu dospělého člověka, prodělanou dětskou nemoc jako něco, co ho *„změkčilo v období, kdy jiní hoši mého věku počali myslet konkrétně.“*⁵²

Zvláštním „druhem“ nemoci je po zápalu plic Emilova hypochondrie. Pravděpodobně se skutečně jedná jen o přílišné hlídání svého zdravotního stavu a oslabení organismu po prodělané nemoci. Doktor Hanzelín je zpočátku uražený, že je volán kvůli takové maličkosti, ale brzy se umírní a domluví s Emilovým otcem, že k němu bude Emil dvakrát týdně docházet na kontrolu. Tato příhoda dá Emilovi možnost k návštěvám Hanzelínova domu, a Emil se tak seznámí s jeho dcerami.

Kromě běžných nemocí jako jsou angíny, kašle a chřipky se Hanzelín ve své ordinaci setkává i s jedním vážnějším případem. Jednoho dne ho navštíví muž se svojí manželkou, která je v obličeji velice zohyzděná. Po doktorovi žádají nějakého prostředku, snad jedu, aby žena již zemřela a dál se netrápila. Její nemoc není přesně

⁵¹ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Helimadoe*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1966. s. 57.

⁵² Tamtéž, s. 226.

pojmenována, ale můžeme se domnívat, že jde o pohlavní nemoc, zřejmě syfilis. Ani této nemoci nechybí její naturalistický popis. „*Bílá, jako pomoučená pokožka ženiny tváře byla pokryta šupinatou vyrážkou, oči byly zasazeny v krvavých důlcích, z nosu zbývala obnažená chrupavka, trčící z hnisaných děr, a bezzubá ústa bez rtů, zhyzděná strupy, se podobala trhlině v napjatém plátně.*“⁵³ Její nemoc značí mravní zkaženost a v odpovědi, kterou žena odpovídá na otázku, jak k nemoci přišla, je jisté morální ponaučení.⁵⁴ V tomto případě má tedy nemoc i morální charakter.

Nejčastěji zastoupenou nemocí v této próze jsou souchotiny. Do třetice se s chrlením krve setkáváme u manželky kouzelníka Vojtěcha Baldy. Žena nemoci nakonec podléhá. Nemocí a následnou smrtí této ženy se dostává Doře příležitost začít si milostný poměr s kouzelníkem. Dora se stává novou kouzelníkovou asistentkou a zanedlouho s Baldou utíká pryč z vesnice.

Poslední zachycenou nemocí v knize je chřipka staré Háty, služky v Emilově rodině. Háta se domnívá, že ulehla jen proto, aby zemřela. Není to však pravda, Háta se brzy uzdravuje. Jejím stonáním je však způsoben rozkol v chodu domácnosti. Zde vidíme, jak nemoc chudé a staré osoby dokáže ovlivnit životy lidí bohatých, kteří jsou na práci chudých závislí.

V románu *Helimadoe* má motiv nemoci převážně podobu určité změny či zvratu v životech lidí. Hlavní hrdina se díky své nemoci dostane do života doktora Hanzelína a jeho rodiny. U Hanzelínovy matky, jeho jediného syna a kouzelníkovy manželky přinese nemoc dokonce smrt. Samotnému Hanzelínovi dá nemoc šanci ke sňatku s ženou, do které je zamilovaný. U Emila způsobí nemoc přerod chlapce v dospělého muže a nemocí posluhovačky Háty je na čas rozvíklána jedna domácnost. Dokonce i nemoc kouzelníkovy ženy zasáhne rodinu doktora Hanzelína víc, než by se dalo čekat. Můžeme se jen domnívat, jestli by Dora opustila Hanzelínův dům, pokud by Baldova žena neonemocněla a nezemřela. Smrt kouzelníkovy ženy nakonec „odnáší“ i malá Ema, která je kvůli Dořinu útěku zahrnuta do turnusu domácích prací.

⁵³ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Helimadoe*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1966. s. 112.

⁵⁴ FULKA, Josef. *Žena, nemoc, touha: poznámka k Helimadoe*. In: FULKA, Josef; NOVOTNÝ, Jaroslav (eds.). *Fascinace neviditelností: Studie k interpretační rozmanitosti díla Jaroslava Havlíčka*. 1. vyd. Praha: TOGGA, 2009. Edice Vita intellectiva. ISBN 978-80-87258-24-8. s. 103

Opakované zápalý plic či nekolikery souchotiny, které se v příběhu ponejvíce vyskytují, tedy pokaždé posunou děj knihy dopředu. Přináší seznámení, životní rozhodnutí i další různé události. Nemoc upoutává čtenáře již od prvních stránek románu a je jedním z nejvýraznějších motivů celého díla.

3.4 Synáček

Novela sleduje život Toníka Skály přezdívaného Synáček. Synáčka pojí již od dětských let přátelství s Věkoslavem Xaverem zvaným Punčochář. V mládí byli ve městě velmi oblíbení, pořádali různé plesy, zábavy a divadelní představení. Stali se nerozlučnou dvojicí až do okamžiku, kdy se Xaver rozhodl oženit. Synáčka se tento jeho krok velice dotkne, protože si dříve zapřísáhli, že zůstanou navždy svobodní. Synáček se urazí a přestane s Xaverem udržovat kontakt. Po několika letech se jejich přátelství obnoví prostřednictvím Xaverovy dcery Markétky. V Markétčiných osmnácti letech však Xaver umírá a před svou smrtí prosí Synáčka, aby se ujal jeho dcery a oženil se s ní. Synáček souhlasí. A tak tento starý mládenec pookřívá pod Markétčinou láskou a nastává nešťastnější období jeho života. Šťastné soužití ovšem netrvá věčně, je přerušeno brzkou smrtí mladé Markétky. Život Synáčka je nedlouho poté ukončen automobilovou nehodou, při které zahyne.

Každá z kapitol této novely končí smrtí. V první kapitole umírá Synáčkova babička Drábková, ve druhé Xaverova žena a matka, ve třetí umírá Xaver, ve čtvrté Markétka a pátá kapitola končí smrtí samotného Synáčka. Xaverova žena a dcera umírají na souchotiny. Motiv smrti je u některých postav navázán na motiv nemoci.

Nejvýrazněji je nemoc zobrazena u Markétky. Již v dětství je popisována jako útlá dívka s bledou tvářičkou. Nemoc u ní propukne po nástupu do klášterní školy. Nejprve jde o kašel, horečky a celkovou slabost. Přesto je Xaver velmi vyděšen: *„Můj ty bože, pořád jsem se toho bál, po celá ta léta, co rostla, jen aby to nedostala po matce, byla vždycky taková bledá a titěrná – a teď to přišlo.“*⁵⁵ Brzy se začala Markétka zotavovat, přesto byla velmi slabá a počala na svůj stav rezignovat, avšak *„nebyla to resignace smutná a vzdychavá, nýbrž jasná a plná odhodlání. Taková to byla jistota: „Žiji, ale nebudu žít. Kvetu, ale nevykvetu. Maminka umřela na*

⁵⁵ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Synáček*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1959. Edice Ilustrovaných novel. s. 77.

souchotiny mladá. Budu se snažit, abych žila, pokud to jde, ale dlouho to stejně nebude. A musím hledět, aby se tím tatínek zbytečně netrápil.“⁵⁶ Markétčin zdravotní stav se pokaždé zlepší, když odjede do sanatoria, vrátí se odtamtud zdravější. Doma ale opět bledne, chřadne a hubne, přestože se jí všichni v jejím okolí snaží udržet v dobré tělesné kondici. Markétčinu nemoc doprovází vždy krátké uzdravení a následné opětovné onemocnění.

Další nemocí, která podstatně mění děj novely, je nemoc Xavera Punčocháře. Konkrétně jde o rakovinu žaludku. Synáček se stává ošetřovatelem obou svých známých. Dokonce můžeme vidět rozdíl mezi ošetřováním Xavera a Markétky. U Markétky jde o krásnou a dojemnou péči, u které je vidět, že má nějaký výsledek. Kdežto u Xavera zlepšení vidět není, chřadne a hubne dál, a k tomu má nepříjemné řeči. V důsledku tohoto onemocnění Xaver žádá svého přítele Synáčka, aby si vzal za ženu jeho dceru, a ona tak nezůstala jako sirotek. Ví, že Markétka potřebuje vzhledem ke svému zdravotnímu stavu péči, a věří, že té se jí u Synáčka dostane. Nakonec oba se svatbou souhlasí a Xaver „*v náruči obou, Markétky a Synáčka, zemřel tak šťasten, jak jen mohou býti umírající, když vidí své děti zaopatřeny.*“⁵⁷

Synáček se v manželství s Markétkou pouští do boje s její nemocí. Vynaloží veškeré své úsilí a prostředky, Markétčino zdraví je však ještě podlomeno zápallem plic. Chrlení krve opět propuká a ona po čtyřech letech manželství umírá. Synáček je zdrcen a uzavírá se do sebe. Nedlouho po její smrti začíná blouznit a s Markétkou rozprávět. Znovu se s ní sblíží, všude ji vidí a slyší. Blud neviditelnosti z Havlíčkova románu *Neviditelný* zde opět nachází své uplatnění. Synáček se jím léčí ze zármutku nad Markétčinou smrtí. Tento blud také způsobuje jako tragickou smrt, zároveň je však jakousi cestou ke shledání s Markétkou.

Nemoc nemá v *Synáčkovi* tak naturalistický popis, jako je tomu v jiných Havlíčkových dílech. Zde je pozornost soustředěna více na postavu hlavního hrdiny a na jeho psychologii. U Markétky funguje motiv nemoci jako charakteristika její postavy. Téměř od začátku se s ní setkáváme jako s bledou, churavějící dívkou. A také je téměř od počátku jisté, že Markétčina nemoc bude dovršena smrtí, o čemž svědčí i to, jak je Markétka se smrtí dopředu vyrovnána.

⁵⁶ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Synáček*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1959. Edice Ilustrovaných novel. s. 80.

⁵⁷ Tamtéž, s. 90.

Nemoci v *Synáčkovi* nesou postavy mužské i ženské, mladé i ty starší. V kontrastu tu funguje Markétčina fyzická nemoc a Synáčkovu blouznění jako narušení jeho psychického stavu. Nemoc Xaverova v podstatě předává Markétku do rukou Synáčka, který díky tomu zažívá až mladickou zamilovanost.

3.5 Hodinky pana Balabána

Povídkový soubor *Hodinky pana Balabána* tvoří jednadvacet povídek. V tomto cyklu je motiv nemoci uplatněn ve třech povídkách – *Černá paní*, *Tatínkovy housle* a *Johan a víla*.

Povídka *Černá paní* je o jakémsi přízraku (smrti), který obchází nemocné. Vdova Strnadka, posluhovačka v domácnostech, pravidelně vypráví různé strašidelné příběhy. V jedné domácnosti, kde mají dva malé chlapce, se zmiňuje o tom, jak potkala ženu celou oblečenou v černém, a domnívá se, že to byla smrt, která šla od Hovorků. Hovorkovým totiž ráno zemřel malý synek. Strnadka povídá dále o tom, že černá paní s ní šla právě až do této domácnosti a zde v předsíni zmizela. Rodinu děsí slovy: „...já jim povídám, tady někdo umře, tady někdo umře!“⁵⁸ Dva malé chlapce hned přepadá hrůza a maminka se je snaží utěšit. Druhého dne po této příhodě umírá v tomto domě listonoš Hlišák, který již delší dobu postonával na souchotiny. Dalšího dne si chlapci hrají s listonošovými dětmi, které jim ukážou svého mrtvého otce. Jeden z chlapců se domnívá, že černou paní nikde nevidí, protože ji má v sobě. Odpoledne pobíhá venku s ostatními dětmi a večer začíná stonat. Chlapec má horečky a blouzní o černé paní. Myslí si, že si pro něj již přišla. Stonání během několika dnů pomine a s ním i černá paní. Chlapec na ni nadobro zapomíná.

Motiv nemoci je v povídce spojen s motivem smrti. Motivy spojuje přízrak černé paní. Když se chlapec rozstнал, bál se smrti a už se viděl v jejích rukou. Kamkoliv pohlédl, spatřil rakev. O nemoci listonoše Hlišáka se dozvídáme až s jeho smrtí. Přestože trpěl souchotinami, jeho smrt všechny v domě zaskočí a zdá se jim náhlá. Proto je tak snadné uvěřit přízraku černé paní, která se v domě údajně objevila den předtím. Černá paní je pro chlapce vysvětlením této pro něj tak nečekané smrti. Listonošovo onemocnění a následná smrt je jakýmsi předstupněm jeho vlastní

⁵⁸HAVLÍČEK, Jaroslav. *Hodinky pana Balabána: Vzдорopohádky*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1986. Edice Prostor. s. 52.

nemoci. Chlapec sice již předtím věřil přízraku, po listonošově smrti o černé paní nepochybuje a vsugerovává si, že se v něm usídlila. Tento psychický tlak má jistě také vliv na jeho následné stonání. To, že tato nemoc není nijak závažná, vyplývá i z faktu, že trvá tak krátce.

I na začátku povídky se s motivem nemoci setkáváme, avšak v trochu jiné podobě. Posluhovačka Strnadka, neutuchající vypravěčka, vypočítává lidi, kteří v jejich ulici v poslední době onemocněli a kteří nemoci podlehli. *„Byl to stručný úvod k úvaze o tom, jak mnoho lidí teď umírá, umírá, a jaké to všelijaké nemoci pánbůh na lidi seslal, seslal. Ke konci se ještě pokoušela odhadnout, kteří z nemocných se asi uzdraví a kteří zemřou.“*⁵⁹ Strnadčino rozprávění o nemocích a smrti tvoří úvod k příběhu o černé paní a zároveň je i v rámci povídky předzvěstí dalších onemocnění.

Další povídkou, kde se uplatňuje motiv nemoci, je povídka *Tatínkovy housle*. Tato krátká próza vypráví o tatínkovi, učiteli, který pro svou rodinu přivydělává hodinami na housle. Učí malé kluky hrát na housle, většinou však jen ty nejzákladnější skladby. Tatínek na housle jindy nehraje, nikdy si na nich nezahraje jen tak pro radost. Housle tedy slouží pouze k výdělku. *„Tak se na ně musíme dívat, na ty teplé lidské housle, které srostly s naším domácím životem, na moudré housle, které sloužily. Tak se s námi sžily, staly se domácím nářadím, že jsme si jich ani dost nevážili, jako si nevážíme toho, co máme neustále kolem sebe.“*⁶⁰ Až jednou, když se synové odstěhovali a měli svoji vlastní domácnost, tatínek na housle hrát přestane. Tak jako on je na odpočinku, odpočívají i jeho housle.

Jako již starší pán tatínek náhle onemocní a stoná ve velmi smutné náladě, protože ví, že se neuzdraví. Nakonec zemře a jeho housle přestanou vyluzovat všechny tóny. Rodina se domnívá, že v těch houslích bylo zakleto tatínkovo srdce. *„Patrně to není první případ toho druhu, že se do nástroje, kterým si člověk celý život vydělával na chléb a živil jím svou rodinu, nebo jím aspoň notně přispíval k její obživě, přestěhuje srdce toho pracovitého člověka.“*⁶¹

⁵⁹HAVLÍČEK, Jaroslav. *Hodinky pana Balabána: Vzдорopohádky*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1986. Edice Prostor. s. 50.

⁶⁰ Tamtéž, s. 162.

⁶¹ Tamtéž, s. 163.

Nemoc v této povídce není konkrétně pojmenovaná, a tak tedy nevíme, čím tatínek onemocněl. Ani samotnému popisu nemoci zde není věnováno mnoho místa, autor se více soustředil na vyjádření vztahu mezi tatínkem a jeho houslemi. Motiv nemoci vyjadřuje situaci, kdy tatínek přestal na housle hrát a housle ležely netknuté uschované ve svém pouzdru.

Třetí povídkou cyklu, ve které se objevuje motiv nemoci, je povídka *Johan a víla*. Tato povídka je o strýčku Johanovi, původně mlynáři, který se oženil s tetičkou Aloisií a stal se pošťákem. Jejich manželství není moc šťastné, přesto spolu mají několik dětí. Strýček se ale postupně stává nespolehlivým a nic ho nebaví. Jednoho dne potkává u mlýna bosonohou dívenku, vílu, a je jí zcela fascinován. Když přichází na svět dítě jeho dcery, tetička Aloisie od něj k dceři odchází a nechává ho v domácnosti pouze s dcerou Aninkou. Strýček se potlouká od hospody k hospodě, nic ho nebaví a nikdo se o něj nestará. Tetička Aloisie žije nový a šťastný život u své dcery a zetě. Strýčka Johana brzy přestává těšit život, nikdo o něj nestojí, s příbuznými se nestýká, a tak si jednoho dne řekne, že zemře a opravdu se tak stane. Tetička Aloisie umírá nedlouho po něm. Na jejím hrobě často svítí celé balíky svící. Oproti tomu na strýčkův hrob nikdo nechodí, pouze každoročně o svatojánské noci si na něj vzpomene jeho věrná přítelkyně víla.

S motivem nemoci se setkáváme již na začátku povídky. Strýček Johan měl s tetičkou Aloisií několik dětí, ale „*skoro každý rok se jim nějaké narodilo a skoro každý rok zas nějaké umřelo. Obyčejně umíraly na nemoc, které se říká psotník.*“⁶² Děti jsou obvykle po narození v pořádku, najednou však začínají stonat, dostávají křeče a umírají. Jsou to synové, kteří umírají, a tak jim nakonec zůstávají jen dcery. U strýčkovy smrti nevíme, zda jí předcházela nějaká nemoc, u jeho ženy Aloisie se dozvídáme, že několik týdnů stoná, avšak další podrobnosti již zmíněny nejsou. Výrazněji je nemoc zobrazena u Johanových synů. Nemoc pokaždé překazí naději na mužského potomka a pokračování rodu. Tyto tragédie se přidávají k celkově nepřilíh šťastnému manželství s Aloisií a dělají strýčka ještě zoufalejším.

⁶² HAVLÍČEK, Jaroslav. *Hodinky pana Balabána: Vzdoropohádky*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1986. Edice Prostor. s. 210.

V této povídce motiv nemoci doplňuje motiv smrti. Po nastoupení nemoci je pravděpodobně všem jasné, jaké budou následky. Nemoc má zde funkci předzvěsti, která se brzy naplní.

3.6 Kalvach

Povídkový cyklus *Kalvach* je tvořen sedmi psychologickými povídkami – *Svatá noc*, *Dobrodružství*, *Apríl*, *Amorek smrti*, *Partie šachu*, *Poslední kolo* a *Poutník v mlze*. Ze sedmi povídek nacházíme motiv nemoci ve čtyřech. Cyklus je nazván *Kalvach* podle ústřední postavy povídek – Jana Kalvacha.

První povídka, ve které se s nemocí setkáváme, je *Svatá noc*. Kalvachův syn onemocní a celá rodina mu věnuje svoji péči. Kalvach tráví u malého chlapce několik hodin v kuse a manželka ho nutí, aby si šel odpočinout. Kalvach usíná a zdá se mu sen. Vidí se na hřbitově, kde se koná pohřeb jeho nemocného syna. Kněz, který má obřad vykonat, však nepřichází, a tak se rozhodne, že ho pochová se svou manželkou sám. V rakvi se však již jedno dítě nachází (Kalvach v něm poznává svého staršího bratra). Rodiče chtějí děti v rakvi porovnat tak, aby se tam obě vešly, avšak v tom se jejich mrtvý syn začne hýbat a oni musí počkat, až se uklidní. Dítě nejspíš takto „vyvádí“, protože nechce být pochováno bez knězova církevního rituálu. Kalvach na kněze volá, ale nikdo neodpovídá, ani nepřichází. Následně se Kalvach ze snu probouzí celý zpocený. Znovu však usne a zdá se mu druhý sen. Jeho žena ho žádá, aby šel pro doktora, protože se jejich synovi přitížilo. Cestou potkává neznámého muže, pastevce, který mu oznamuje, že se právě tohoto dne narodil Ježíš Kristus. Kalvach se za ním vydá a doufá, že mu pomůže syna vyléčit. Dorazí za Josefem, který mu sdělí, že dítě konat zázraky neumí. Kalvach se rozzuří, nešetří urážkami a rouhá se. Náhle spatří dívčí tvář, která mu radí vyhledat smrt a uprosit ji, aby ještě sečkala a syna mu nebrala. Kalvach se ji tedy pokouší najít. I v tomto snu se dostává na hřbitov. Myslí si, že smrt již našel, mluví na ni, ale nikdo mu neodpovídá. Přepadá ho lítost a pláče. Najednou dochází k obrovské záři, která ho oslepuje. Uprostřed záře stojí černá postava a přichází ke Kalvachovi, který v ní poznává dívku, jež mu radila najít smrt. V tom je Kalvach probuzen a je mu oznámeno, že jeho syn zemřel.

Děj povídky se odehrává na Štědrý večer. O nemoci Kalvachova syna se dozvídáme hned na počátku příběhu. Chlapec se roznemohl po Mikuláši a nyní leží již třetí den v horečkách. Kalvach, jeho manželka a její sestra se u lůžka malého chlapce střídají. Všichni se o chlapce velmi strachují a nikdo neví, co za nemoc ho to postihlo. Kalvach je starostí o syna a práci v úřadě velmi vysílen a není tedy divu, že znaven tak rychle usíná a upadá do snění. Motivem nemoci není v této povídce věnován dlouhý popis, chybí i její naturalistické zobrazení, které však můžeme vidět ve Svaté noci u motivu smrti: „*Povědomý, chladný zápach hniloby mu vanul vsťric. Pak přišly první otevřené hroby s ubohými zbytky kostí na dně jam.*“⁶³ Nemoc má v této povídce syžetotvornou funkci. Celý příběh se od tohoto počátečního motivu odvíjí. Čtenáři není známo, jak moc je vážná nemoc Kalvachova syna, avšak prostřednictvím Kalvachových snů, jeho beznadějné cesty v nich, je téměř jisté, že nemoc spěje k smrti. Jeho sny jsou tedy předzvěstí skutečnosti. Jsou i naplněním nemoci do její poslední fáze.

Druhou povídkou, ve které se motiv nemoci objevuje, je povídka *Dobrodružství*. V této próze bere Kalvach svou ženu a syna na výlet k jedné zřícenině. Vycházka se nakonec ukazuje příliš dlouhou a matka s dítětem žádají odpočinku. Kalvach se rozhodne, že mezitím, než si oba odpočinou, se půjde podívat do lesa po houbách. Dostává se až do hlubin lesu k obchodnímu autu a setkává se třemi neznámými lidmi, jednou dívkou a dvěma hochy. Kalvach po nich žádá radu, jak se dostane zpět ke křižovatce, ze které přišel. Dívka mu sděluje, že pojedou autem stejnou cestou, a tudíž ho mohou vzít s sebou. Kalvach vstupuje do auta, později má však pocit, že si z něj dívka tropí žerty a chce z auta vystoupit. To je ale zavřené, dívka ho nechce pustit ven. Začíná se mu nabízet a chce Kalvacha svést. Kalvach si vyčítá, že je tak dlouho pryč od rodiny, ale jeho žádost je silnější a svést se nechává. Dívka poté z vozu nenadále odchází a Kalvacha zde nechává samotného. Ten čeká, až se dívka vrátí, to se ale nestane. Jeden z chlapců mu nakonec radí cestu na křižovatku. Vůz od Kalvacha odjíždí a on se vydává cestou, kterou mu chlapec poradil. Kalvach zjišťuje, že byl pryč celou hodinu a půl a začne se za své počínání stydět. Běží na křižovatku, kde čekají jeho žena se synem, již celí zoufalí. Pokračují dál společně na zříceninu. Po usednutí na verandu tamní restaurace vidí Kalvach projíždět pod hradem jemu

⁶³ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Kalvach*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1976. Edice Prostor. s. 26.

známý obchodní vůz. Chce se za vozem rozběhnout, ale připadá si spoután. Má pocit, jako by se loučil se svým mládím.

V této povídce je motiv nemoci jedním z vedlejších motivů. Nemoc tu nese postava jednoho z chlapců. Kalvach se od dívky z vozu dozvídá, že Fra trpí souchotinami. Dívka nachází v nemocném chlapci zalíbení, nemoc ho dělá zranitelným a dívce sympatickým. „*Je to hezká nemoc, chtěla bych ji také mít. Líbám ho vždycky s tou senzační myšlenkou, že jeho ústa už brzy vychladnou a přestanou cítit a toužit.*“⁶⁴ Oproti tomu na druhého z chlapců, Beňu, se již s takovým zájmem nedívá. Beňa je podle ní „*takový zdravý, venkovský hoch, hloupý, toť se ví, paličatý jako beran a plný předsudků.*“⁶⁵ Zde vidíme kontrast mezi dvěma kamarády, kteří dělají dívce společnost. Dívka je tedy více nakloněna společnosti nemocného chlapce. V jeho nemoci snad vidí cosi romantického a pomíjivého. Nalézáme tu i protiklad postavy samotného Kalvacha a nemocného chlapce. Kalvach, malý úředník, spoután rodinným životem a povinnostmi se setkává s mladým, bledým chlapcem, trpícím tuberkulózou, schopným hýřivého a nespoutaného života, který je Kalvachovi tak daleký.

V tomto případě se nejedná se o motiv, který by se v syžetu výrazně uplatňoval, jako tomu bylo u předchozí povídky. Zde je motiv nemoci součástí charakteristiky jedné z postav, a to mladého muže.

Další povídkou, ve které se nalézá motiv nemoci, je povídka *Amorek smrti*. Povídka se odehrává v létě o prázdninách. Kalvachovi se svou dcerou Věruškou tráví dovolenou na jedné vesnici. Bydlí u hostinského, který má osm dětí. S jedním z nich, s Květuškou, se Věruška seznámí a často si s ní hraje. Květuška však brzy onemocní, leží v horečkách a je odvezena do nemocnice. Posléze umírá a Kalvachovi se od hostinského stěhují k cihelně. Květuška údajně zemřela na záškrť. V novém příbytku si Věruška nachází novou přítelkyni, Pavlítku. Již čtvrtého dne leží však Pavlínka v horečkách. Když se to Kalvachovi dozvídají, okamžitě balí věci a jedou do Prahy. Ve vlaku se potkávají se svými pražskými známými z jejich ulice. Manželé mají syna Otíka, se kterým se Věruška ihned skamarádí. O týden později má přijít Otík za Věruškou na návštěvu, ale nepřijde. Věruška zjišťuje, že i Otík onemocněl záškrtem,

⁶⁴ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Kalvach*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1976. Edice Prostor. s. 44.

⁶⁵ Tamtéž, s. 44.

avšak ten, na rozdíl od Květušky a Pavlinky, nezemře. Kalvachovi se rozhodnou jít s Věruškou k doktorovi. Ten jejich dceru vyšetří a poví jim, že sama Věruška nemoci vzdoruje, ale šíří ji dál – je tedy nosičkou bacilů. Dále jsou rodiče informováni o tom, že Věruška se z nemoci za nějaký čas vyléčí, ale než se tak stane, nesmí se stýkat s dětmi.

Motiv nemoci se v *Amorkovi smrti* uplatňuje v syžetu a děj příběhu je na něm závislý. V této próze nastupuje nemoc velice pozvolně, zároveň však i nečekaně. Ze tří nemocných dětí přijde u dvou z nich smrt. Umírají dvě dívky z vesnice, z nuznějších poměrů, zatímco dobře živený chlapec z města nemoc ustojí.

Nevinná dívenka je v *Amorkovi smrti* prostřednictvím nemoci poslem smrti.⁶⁶ V závěru povídky je dokonce označována za „bezděčnou vražednici“.

Poslední povídka, kde se vyskytuje motiv nemoci, je *Poutník v mlze*. Zároveň se jedná i o poslední povídku souboru. V této próze je nemocný sám hlavní hrdina cyklu, Kalvach. Podle lékaře je přepracovaný a ten mu tedy nařizuje klid. Dále mu doporučuje, aby na nějaký čas odjel mimo ovzduší práce a domova. Kalvach odjíždí ke starým známým z mládí – Vaškovi a Mileně Rajnerovým. Milena je Kalvachova bývalá láska a jeho žena na ni trochu žárlí. Cestou vlakem Kalvach přemýšlí o svém manželství, o prvním setkání s Milenou a srovnává Milenu se svojí manželkou. Na přestupní stanici zapomíná Kalvach vystoupit, všimá si stanice, až když se vlak rozjíždí, a tak vyskakuje za jízdy z vlaku. Pravděpodobně si u toho zvrtil nohu a velmi se za svůj pád stydí před lidmi, kteří ho viděli. Rychle se však zvedne a utíká směrem k vlaku, do kterého má přestoupit. Když vstupuje do kupé, zjišťuje, že v něm nikdo neseď kromě jednoho muže v koutě, ve kterém vidí svého dvojníka. Oba vystupují ve stanici Nižbor. Kalvach chvátá za Milenou a znervózňuje ho vetřelec, jeho stín, krácející za ním. Kalvach přichází k myslivně Rajnerových, kde se setkává s Milenou. Na tomto místě se dozvídáme, že se nad Kalvachem sklání muž z ambulančního vozu, který konstatuje smrt. Kalvach zemřel na nádraží po skoku z rozjíždějícího vlaku. Zjišťujeme, že jeho setkání s dvojníkem a cesta za Milenou byla jen blouznění.

⁶⁶ BÁRTOVÁ, Jana. *Nemoc a smrt – na scénu!* In: *Hlavní téma: psychologická próza*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 1994. ISBN 80-7041-049-3. s. 110.

Motiv nemoci se v tomto příběhu rozvíjí v motiv smrti. Kalvachova nemoc je zde předzvěstí jeho vlastního skonu. Kalvach je popisován jako bledý muž trpící závratěmi. Více se o Kalvachově nemoci v textu nedozvídáme ani od lékaře, který se domnívá, že je Kalvach pouze přepracovaný. Motiv nemoci je tu důležitý ještě v jednom ohledu. Nemoc dává Kalvachovi naději na setkání s Milenou. Na cestě za ní, těsně před jeho smrtí, si Kalvach uvědomuje, že k Mileně cítí opravdovou lásku, kterou za celý život nepoznal. Hlavní hrdina tedy prostřednictvím motivu nemoci dostává příležitost poznat pozdě nalezenou lásku.

3.7 Neklidná srdce

Povídkový soubor *Neklidná srdce* sestává z patnácti povídek. První a poslední povídkou jsou *Amorek smrti* a *Dobrodružství*, kterým však byla pozornost věnována v rámci kalvachiády, a proto je na tomto místě již podrobně nerozvádím.

Poprvé se v cyklu setkáváme s motivem nemoci v povídce *O marné lásce*. Děj se odehrává v městečku Jivno o svatební hostině, při níž si svatebčané vyprávějí příběhy o lásce. Požádán o vyprávění je i námořník, znalý světoběžník, který má společnost obohatit o příhodu, jež se vymyká z rámce každodennosti. Námořník se ujímá povídání o učiteli Nechlebovi, který před pětadvaceti lety učil v nedalekém Přímci. Původně pocházel Nechleba z Moravy a do Přímce byl přeložen pro své spory s kněžími. Jeho manželka ho nenásledovala a zůstala na Moravě. Nechlebovi v Přímci zdejší řídící nabízí u sebe ve škole pokoj a Nechleba přijímá. Brzy však počne řídící churavět a Nechleba sám na obě třídy nestačí. Na výpomoc tedy přijíždí mladá učitelka Lída Laurová. Nechleba se s Lídou sblíží a často jí dělá společnost. Rok a půl žijí tito dva lidé spokojeně stranou od všeho světa. Poté se začne stav řídícího školy zhoršovat a po tak dlouhé době stonání umírá. Do Přímce je poslán nový řídící a Lída je přeložena. Nechleba si při loučení s Lídou uvědomuje, jak vroucně ji miluje, ale nic neřekne. Další den se Lída do školy vrací pro šaty, které zapoměla ve skříni. Při tomto setkání se však již Nechleba dívce se svými city svěřuje a zdá se, že i ona je opětuje. Nakonec učitelí poví, že zapomenuté šaty byly jen výmluvou, aby měla důvod se za ním vrátit, a žádá, aby u něho mohla zůstat na noc. Nechleba ji odmítá, protože nechce zneužít jejího poblouznění a domluví se s ní, aby odešla a ještě si své rozhodnutí rozmyslela. Nechleba si s Lídou smluví, že

pokud bude i za nějaký čas stále přesvědčena, že bez něho nemůže být, on opustí svou ženu a dítě a začne s ní nový život. Lída souhlasí a odjíždí domů. Dívka se však již nevrátí a k Nechlebovi se brzy přistěhuje jeho žena. Příběh je dopovězen a u společnosti sklízí úspěch. Rámec tohoto povídání o lásce doplňuje láska samotného vypravěče. Námořník je lidmi vyzván k vyprávění, protože doufají, že jim sdělí svůj vlastní příběh. To se nestane, někteří hosté jsou zklamaní, a tak se nakonec rozhodne nevěstina teta, námořníková bývalá láska, seznámit lidi s jejich příběhem prostřednictvím posledního dopisu, který jí námořník poslal a v němž se s ní navždy loučí.

Nemoc se v této povídce vyskytuje u vedlejší postavy, a to řídícího školy. Postava řídícího nemá sama o sobě v ději významnější místo. Autor neposkytuje čtenáři o této postavě mnoho informací kromě té, že je řídící vdovec a že poskytl Nechlebovi u sebe ve škole pokoj. Brzy po začátku školního roku se dozvídáme, že řídící churaví a Nechleba učí i v jeho třídě. Jelikož je v této třídě dětí hodně, Nechleba to sám nezvládá, a tak se kvůli nemoci řídícího Nechleba seznamuje s novou posilou – Lídou Laurovou. O průběhu nemoci toho také mnoho nevíme, a dokonce není ani zmíněno, o jakou nemoc se jedná. Víme pouze, že občas se zdravotní stav řídícího zlepšuje, pokouší se tedy chvíli učit, ale nakonec opět uléhá. V tomto případě se ani nejeví jako důležité vědět, čím řídící onemocněl, je tu důležité pouze to, že je nemocný a není schopen zastávat svůj úřad. Nakonec řídící nemoci podléhá. „S novým jarem náhle strašlivě sešel, stal se podrážděným a nakonec lhostejným. Někdy v dubnu zemřel.“⁶⁷ Nemoc tedy v tomto případě vyústila ve smrt, která přinesla do Nechlebova života další zvrat. Po onemocnění řídícího přišla do školy Lída, která nyní po jeho smrti ze školy odchází. Lídin pobyt v Přímcích je tedy spjat s churavěním řídícího, podobně jako zamilovanost Nechleby a Lídy, protože tak jako láska s nemocí přišla, se smrtí zase odchází.

Další prózou souboru, kde nalézáme motiv nemoci, je povídka *Dědictví po živé*. Hlavní postavou je zde Viktor Šafránek, který se ve svých třiceti letech oženil s devatenáctiletou Vilmuškou Panznerovou. Vilmuška dostala od svého otce jako věno nově postavenou vilu. S Viktorem se stěhují do prvního patra a přízemí pronajímají Burdovým se třemi dcerami – Julčou, Žofkou a Bláží. Šafránkovým se

⁶⁷ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Neklidná srdce*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1972. Edice Eva. s. 32.

během krátké doby narodí dvě děti, syn Pavlíček a dcera Marcelka. Po narození Marcelky se však dává Vilmuška do stonání. Chůvou obou dětí se u Šafránků stává Žofka, která se dětem věnuje s láskou. Jednou Vilmuška před paní Burdovou, matkou Žofky, prohodí, že pokud zemře, měla by se Žofka stát její nástupkyní. Vilmuška odjíždí s dětmi na zotavenou k rodičům a nechává Viktora ve vile samotného. Ten je odkázán na péči a rozptýlení u rodiny Burdovy. Zatímco se jeho žena léčí u svého otce, Viktor si začne myslet na mladou sousedku Žofku. I její rodiče jsou jejich známosti nakloněni. V tom se ale vrací zdravá Vilmuška a všelijaké procházky a návštěvy Viktora a Žofky jsou přerušeny. Paní Burdová se však nevzdává naděje na sňatek své dcery s Viktorem a bedlivě sleduje Vilmy zdravotní stav. Vilmino zdraví se nezhoršuje, za to Žofka dostává zápal pohrudnice. Za tři týdny nemoc odchází, ale Žofka se z toho nemůže vzpamatovat, pořád polehává a pokašlává. Brzy počíná i kašlat krev a je poslána do sanatoria. Paní Burdová se pojednou nemůže na zdravým kypící Vilmu ani podívat a zanedlouho se Burdovi z vily stěhují. Za tři roky potkává Viktor pohřební průvod a zjišťuje, že Žofka zemřela.

Nemoc se v povídce *Dědictví po živé* vyskytuje dvakrát a v obou případech u mladých žen. Nejprve u manželky hlavního hrdiny a podruhé u dívky, na kterou si hrdina začne po onemocnění své ženy myslet. Nemoc Vilmušky není rozsáhle popisována, nejprve se dozvídáme, že dle lékaře se jedná jen o pochopitelnou tělesnou slabost, později má však již podezření na souchotiny a doporučuje pro nemocnou pobyt v sanatoriu. U onemocnění Žofky autor naráží na to, že kdyby byli Burdovi bohatší, snad by se Žofce podařilo nemoc ustát. „*Burdovi neměli tatínka v Chocni, továrnu poblíž lesů u svatého Prokopa, v krajině s Orlicí a s Pelinami, Burda měl jen nemocenskou pokladnu a ta učinila pro Žofku, co se pro ni udělat dalo – poslala ji na rentgen a pak do sanatoria.*“⁶⁸ V tomto případě to vypadá, že se vyléčení obou žen odvíjí i dle finančního postavení obou rodin. Zároveň tu nemoc jako u předchozí povídky tvoří obdobnou situaci – kvůli nemoci jedné z postav se hrdina zamiluje do mladé ženy, ačkoliv je ženatý. V *Dědictví po živé* se pak onemocnění Žofky zdá jako trest pro její matku, která si přála Vilminu smrt a sňatek své dcery s Viktorem. Vilma však nemoci neodolala a sama paní Burdová byla nemocí připravena o svou vlastní dceru. Motiv nemoci má v povídce až absurdní

⁶⁸ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Neklidná srdce*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1972. Edice Eva. s. 58.

podobu – nemocná Vilma se uzdravuje, kdežto mladá a zdravá Žofka záhy onemocní. Podobně jako u svých jiných próz Havlíček i v této povídce nechává postavy zakoušet nahodilé situace, se kterými se těžce vypořádávají.

Třetí vybranou povídkou souboru je *Neklidné srdce*. Povídka vypráví o mladé Fíně, kteří se líbí chlapci a pro svou pověst je poslána k tetě do města. Ve městě se Fína se spolužačkami prochází koketně po městě a naráží na mladíka, který dívky seznámí se svými čtyřmi kamarády. Stráví společně noc v hotelu a tato příhoda se roznese po škole. Fína se po prázdninách vrací domů a nastupuje do továrny. Jednoho dne přichází o její ruku požádat mladý pán z Prahy, Nousek, majitel obchodu s lahůdkami. Fína bez váhání souhlasí a v sedmnácti letech se vdává. Brzy začne pomáhat manželovi v obchodě a již zanedlouho má mezi zákazníky své vlastní milence. S vypuknutím války odchází Nousek do války a po dvou měsících se Fína dozvídá, že je vdovou. Fína si užívá života, střídá milence a stěhuje se k ní přítelkyně Irena, která jí radí, aby si vzala pro pobavení do bytu studenty. Stěhují se k nim tedy dva studenti, bratři, a mladší z nich se od Ireny nakazí pohlavní nemocí a oba se stěhují brzy pryč. Poté potkává Fína šikovatele, za kterého se provdá a brzy otěhotní. Když přichází její manžel domů, dítě je mrtvé a později se dozvídáme, že ho zabila. Fína odchází od manžela k Ireně a začne se živit jako ona, stane se prostitutkou.

Nemoc zobrazená v této povídce je fyzického původu, jedná se o nejmenovanou pohlavní nemoc, pravděpodobně syfilis. Nositelem nemoci je mladá žena Irena, přítelkyně hlavní hrdinky Fíny, která nakazí mladého studenta. To že Irena patří mezi lehké ženy, autor popisuje slovy: „*Pak se k ní Irena nastěhovala se svým kufříkem nevěstky, polepeným značkami všech evropských velkoměst.*“⁶⁹ O nakaženém studentovi není známo nic a samotná nemoc je popisována jako „ta ošklivá nemoc“. Nemoc má v této próze morální charakter a zároveň je i jakousi výstrahou Fíně, která začíná žít podobným životem jako Irena.

Další povídkou, kde nalézáme motiv nemoci, je povídka *Figurka z porcelánu*. Hlavní postavou je zde dívka Vita. Jako malé si jí nikdo moc nevnímal. Lidé jí pohrdali, protože věděli, že jejím otcem je bývalý milenec Vitiny matky, a nikoliv manžel. Ani doma se ovšem Vitě nedostává rodinné lásky, sestry se oni nezajímají, matka je k ní chladná a otec na ni nemá čas. Vita má dvě sestry – Idu a Mílu.

⁶⁹ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Neklidná srdce*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1972. Edice Eva. s. 74.

Jednoho dne Vitina matka Matylda se svým manželem utíkají pryč z domova, protože jim hrozí vězení, a nechávají své tři dcery napospas osudu. Dvě Vitiny sestry Vitu brzy opouští a Vity se ujímá její bona Anna Pluhařová. Vita se sbližuje s jedním studentem, který jí půjčuje knížky. Její matka se však brzy ve městě opět objevuje a bere si Vitu zase k sobě. V novém domě matka s oběma dcerami pořádá různá setkání a Vita je zanedbávána. K paní Matyldě domů chodí lékárník, profesor a další přátelé. Nejčastěji hrají taroky, kterých se Vita účastnit nemůže. Hrají je pouze její sestry a matka, a tak Vita tráví hodně času sama. Díky návštěvám přátel, kteří přispívají určitou částkou paní Matyldě na domácnost, se rodině začíná žít lépe. Zanedlouho přichází domů zpráva o úmrtí otce Kroupy – oběsil se v hotelu. Paradoxně Vita byla jediná, která pro tohoto cizího člověka plakala.

Už ve svých třinácti letech chodí Vita na dostaveníčka. Její matka a sestry se nechovají příliš mravně, a tak na tom Vita tedy nevidí nic špatného. Její pověst je tak brzy pošpiněna. Jednoho dne odjíždí paní Matylda kvůli pracovním záležitostem z domu a posléze se neočekávaně vrací domů i s Míliným ženichem. Míla je v té chvíli zavřena v pokoji s mladým mužem, dělníkem, jenž měl za úkol zřídit v domě elektrické osvětlení. Míla je tedy téměř přistižena za kompromitujících okolností se svým milencem, avšak na poslední chvíli přinutí Vitu její druhá sestra Ida, aby se šla do pokoje za Mílu vyměnit. Když tedy vchází paní Matylda do pokoje, nestačí se divit svým očím. Situace je ale „zachráněna“ a Míla se o dva měsíce později vdává. Vita „*do svých prvních dívčích let si však nesla něco, před čím se ostentativně odvracely počestné matky, když ji měly potkat.*“⁷⁰ Zanevřel na ni dokonce i její student. Vita se stává samotářskou a chce se vytrhnout z matčiných pout. Při návštěvě matčina známého Hartla se mu Vita zalíbí a na její požádání si Vitu odváží k sobě domů. Vita se po osmi měsících vrací zklamaná a k smrti znavená domů. V sedmnácti letech umírá na tuberkulózu, „*kerou si přivezla ze své truchlivé výpravy za štěstím*“⁷¹.

První zmínka o nemoci se v této povídce nachází až v jejím posledním odstavci. Nemocí tuberkulózou onemocní mladá dívka Vita, která stonání podlehne. Nemoc je v tomto příběhu dovršitelem jejího nešťastného života: „*její pravý otec se k ní*

⁷⁰ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Neklidná srdce*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1972. Edice Eva. s. 88.

⁷¹ Tamtéž, s. 93.

*nehlásil, matce byla jen na obtíž, žila s cizími sestrami a nikdy nepoznala lásku.*⁷² Vita se snažila vymanit ze svého osudu. Důkazem o tom byl i její odchod s Hartlem. O příchodu nemoci čtenář až do poslední chvíle nic netuší. Nemoc a následná smrt se jeví jako východisko z její složité životní situace.

Povídka *Tragická krev* je další ze souboru, kde se vyskytuje motiv nemoci. Herkán měl se svojí první manželkou sedm dětí, z nichž zůstaly jen dvě nejstarší – Prokop a Adéla. S druhou ženou měl děti dvě – Štěpána a Hedu. Heda neprožívá příliš šťastné dětství, zastřelí se její nevlastní bratr a ani ne za půl roku po této tragédii jí umírá matka. Nedlouho po těchto událostech se vrhá její otec pod kola rychlíku. Hedu si bere k sobě její nevlastní sestra Adéla. Heda zastává u sestry a švagra služku a chůvu jejich dítěte a jí samotné se nikdo nevěnuje. Po vypuknutí války, když je jí sedmnáct let, se Heda seznamuje se studentem Hákem, který ji přivádí do společnosti kamarádů. Zakrátko je Heda obklopena několika ctiteli. Hák jí představuje i sazeče Laubeho, do kterého se Heda ihned zamiluje. V létě musí Laube narukovat do války a s Hedou se schází až v říjnu. Heda s ním stráví jednu noc a poté zjišťuje, že ji Laube nakazil syfilidou. Zanedlouho přichází do města zpráva, že Laube padl na italské frontě. Heda se stává prostitutkou a její choroba se začne po městě roznášet. Všichni se cítí ohroženi a Heda je nucena odejít z domu své sestry k Valáškovům, kterým churaví jejich jediný syn Josef na souchotiny. Heda se pokouší přesvědčit Josefa, aby ji zastřelil a potom zastřelil i sebe. Josef se ale bojí a brzy umírá na nové chrlení krve. Po Josefově pohřbu Heda posílá svým pěti kamarádům pozvání na zítřejší den na šestou hodinu večerní a přesně čtvrt hodiny před touto určenou dobou se Heda zastřelí. Na smluvený čas přichází pouze její věrný přítel Hák, který nakonec s touto „senzací“ utíká do městečka.

Motiv nemoci se v této povídce objevuje již na počátku příběhu a to v souvislosti s Herkánovým prvním manželstvím. Během devíti let se mu narodilo sedm dětí a pět z nich zemřelo na chorobu své matky. Tyto děti *„umíraly však jedno za druhým stejně překotně, jako se narodily, koseny zákeřnou chorobou své matky, až zůstaly jen dvě nejstarší – Prokop a Adéla.*⁷³ Děti následovala nakonec sama paní Herkánová a Herkán se stal na následujících osmnáct let vdovcem. Nemoc a smrt

⁷² HAVLÍČEK, Jaroslav. *Neklidná srdce*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1972. Edice Eva s. 92.

⁷³ Tamtéž, s. 94.

děti nemají v knize dlouhého popisu, jsou spíš vyjádřením Herkánova zbrkle uzavřeného sňatku.

Podruhé je nemoc zobrazena u hlavní postavy příběhu, Hedy. V tomto případě jde o pohlavní nemoc syfilis. Hedě stačí jediná noc strávená s vojákem Laubem, aby ji nemoc zasáhla. Dívka dokonce začne své onemocnění šířit po městě prostitutí. Hlavní hrdinku zasáhlo již předtím několik neštěstí, a tak to vypadá, že není svojí nákazou nijak zdrcená a staví se ke své situaci poměrně statečně: „*Kdo se mě štítí, může jít. Nebudu se s tím před vámi tajit. Mám syfilis.*“⁷⁴ Hedino onemocnění je výsledkem nedostatečné a zanedbávané výchovy, která vycházela z příliš malého zájmu o její osobu.

Naposledy se nemoc objevuje u postavy Josefa Valáška. Josef a rodiče nejsou v *Tragické krvi* výraznými postavami, o průběhu Josefovy nemoci nám není téměř nic známo. V jeho onemocnění však Heda nachází určitou naději na to, že by mohla odejít ze světa ještě s někým dalším. Povídá Josefovi o tom, jak jsou nešťastní a ztracení, a není pro ně tedy jiné východisko než smrt, která stejně brzy nastane. Proto by si mohli situaci „usnadnit“ odchodem ve dvou. Josef se však ukazuje jako slabý pro tento čin, Heda je tím zklamaná a páchá sebevraždu sama.

Poslední povídkou, ve které se objevuje motiv nemoci je povídka *Máša z krámu*. Máša Šípková pochází z kramářské rodiny. Po vypuknutí války je její bratr Váša odvolán, matka začne churavět a otec nešťastnou náhodou zemře. Zůstává tedy na celý krám a domácnost sama. Máša se sblíží s panem Wandlem, který žije rozmařile a po městě má několik nemanželských dětí. Jedno takové právě čeká i s Mášou. Wandl nechá opravit Šípkův krám a zařizuje v něm Máše obchod s nitěmi a šicími potřebami. Wandl dochází za Mášou do krámu každý den a zdá se, že Máša zažívá docela šťastné období. Mášín syn ovšem onemocní záškrtem a nakonec mu podlehne. Vztah Máši s Wandlem je ukončen a Wandl před svým odjezdem z města ještě stihne Máše poradit, aby si opatřila vyšívací stroje a najala několik děvčat. Máše se rozrůstá její podnik a začne si znovu spokojeně žít. Dokonce se o ni začíná zajímat četnický strážmistr Vacek. Brzy ji žádá o ruku a Máša souhlasí. Jejich soužití ale není tak šťastné, jak Máša doufala. S manželem se často hádají, je na ni zlý a přinutí ji i k potratu. Potrat však způsobí všelijaké záněty, Máša je tedy nucena

⁷⁴ HAVLÍČEK, Jaroslav. *Neklidná srdce*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1972. Edice Eva. s. 103.

strávit dva měsíce v nemocnici, ale ani tak se její stav nelepší a často polehává. Vacka nebaví o svou ženu stále pečovat a začíná si poměr s jejich služkou. Dojde to až tak daleko, že Mášu začne bít. Služka je nakonec z domu vyhozena a Vacek si do bytu stěhuje tři nové milenky. Máša jim slouží a je před nimi manželem ponižována. Jednoho dne dojde Máše trpělivost a všechny otráví. Prchá, ale nakonec je zatčena a odsouzena k vězení.

Nemoc se již na počátku povídky dotýká samotné Máši. Dozvídáme se, že má od andělské nemoci, tedy křivice, trochu zakulacené nohy, což jen přispívá k její pozdější neoblíbenosti mezi dětmi.

Podruhé se s nemocí setkáváme u Mášiny matky Anny. Anna leží dva měsíce, poté nemoc sice odchází, ale přesto trpí malátností a únavou. Máša se brzy od lékaře dozvídá, že matka onemocněla rakovinou a dlouho již nevydrží. Annina nemoc je tedy dovršena smrtí a Mášu opouští i její poslední žijící příbuzný. Nemoc Mášiny matky tu doplňuje další rodinné katastrofy – smrt bratra a otce. Matčino churavění znamená v Mášině životě ještě změnu. Chod domácnosti a krámu definitivně přechází na ni a ona je nucena se sama o vše postarat.

Nemoc naposledy zasahuje do Mášina života u jejího syna, který onemocněl záškrtem. Nějaký čas leží hoch v horečkách a brzy nemoci podléhá. Máša je zdrcena a je ukončen její vztah s Wandlem, což dává příležitost k jejímu následnému seznámení a sňatku se strážmistrem Vackem.

Závěr

Motiv nemoci patří v tvorbě Jaroslava Havlíčka k nejvíc zastoupeným literárním motivům. Prostřednictvím analýzy jeho vybraných próz jsem se ve své bakalářské práci pokusila zobrazit, jak v Havlíčkových příbězích motiv nemoci funguje.

Nemoc zasahuje do osudů postav nečekaně a v podstatě se dá říci, že se nevyhýbá nikomu. Nezáleží na pohlaví, věku ani sociálním původu. Proto až do poslední chvíle není zřejmé, u koho a kdy se nemoc objeví. Jisté ale je, že většinou boří sny či zdánlivou životní idylu nemocných nebo jejich blízkých, kteří se s nemocí často vyrovnávají hůře než sami nemocní (*Synáček*). Zároveň přináší nemoc do těchto životů určité změny.

Havlíčková tvorba je částečně ovlivněna jeho vlastními zkušenostmi a vzpomínkami. Často tedy spatřujeme v jeho postavách předobraz jemu známých lidí, i těch nemocných. Tak hojně zobrazení motivu nemoci v jeho prózách můžeme do určité míry vysvětlit autorovým vlastním strachem z nejrůznějších chorob. Již v roce 1926 nalézáme v jeho deníkovém záznamu: „*Toužím po jistotě, možná nemoc v rodině naplňuje mě děsem, zesmutňuji z představ.*“⁷⁵ To poukazuje na bezbrannost člověka před nemocemi. Ostatně bezbrannost je vedle nemoci dalším z témat psychologické a existenciální prózy.

Motiv nemoci má v Havlíčkově díle nejčastěji podobu předzvěsti smrti. Nejvíce jsou totiž zastoupeny nemoci nevyhléditelné, jako tuberkulóza, záškrta a rakovina. Přesto dokáže smrt nemocných ostatní postavy šokovat, jako kdyby byla popírána nevratnost smrtelných onemocnění (miss Aga v *Helimadoe*, listonoš Hlišák v *Černé paní*). Motiv nemoci je tedy často spjat s motivem smrti.

Nejednou se však setkáváme i s nemocemi, u nichž není přesně stanovena diagnóza a čtenáři tedy není známo, o jaké onemocnění se jedná. Někdy nemá nemoc výraznější popis, přesto to nijak nesnižuje důležitost tohoto motivu. Některým nemocím však autorův naturalistický popis nechybí (*Neviditelný, Petrolejové lampy*).

⁷⁵ RUMLER, Josef. *Epik Jaroslav Havlíček*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 72.

Mnohokrát také fenomén nemoci patří k charakteristice literární postavy, v tomto případě tedy motiv nese funkci charakterizační. Tak je tomu například v *Petrolejových lampách* u Pavla Maliny a u Markétky v *Synáčkovi*.

Motiv nemoci spoluvytváří s dalšími motivy v Havlíčkových prózách tematickou výstavbu díla. Zkoumaný motiv je vysoce frekventován v syžetu a často má tedy v prózách syžetotvornou funkci. Ovlivňuje osud hlavních hrdinů a navozuje pocity bezbrannosti člověka nad svým osudem, což lze například vidět v románech *Neviditelný* a *Petrolejové lampy* a u povídek *Svatá noc*, *Amorek smrti* a *Dědictví po živé*. Nemoc však nepřináší do života postav pouze bezmoc a neštěstí, například v povídce *O marné lásce* se kvůli nemoci vedlejší postavy hlavní hrdina seznamuje s dívkou, do které se postupem času zamiluje. Motiv nemoci tu tedy zapříčiňuje osudové setkání.

V Havlíčkových prózách není nemoc vždy přítomna již od počátku příběhu. Někdy se objevuje až ke konci díla, nebo je právě až v závěru objasněna (*Amorek smrti*, *Petrolejové lampy*). Zkoumaný motiv také někdy nese rysy absurdity (*Dědictví po živé*) či fantasknosti (*Černá paní*).

Na základě zkoumaných próz je možné říct, že motiv nemoci tvoří jeden ze základních pilířů psychologické prózy Jaroslava Havlíčka. Osobně se domnívám, že by jeho funkčnost v tomto typu literatury mohla být dokázána na řadě dalších děl autorů české psychologické prózy, to je však otázkou dalších výzkumů.

Seznam použité literatury

Primární literatura:

HAVLÍČEK, Jaroslav. *Helimadoe*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1966. 231 s.

HAVLÍČEK, Jaroslav. *Hodinky pana Balabána: Vzдорopohádky*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1986. Edice Prostor. 275 s.

HAVLÍČEK, Jaroslav. *Kalvach*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh, 1976. Edice Prostor. 157 s.

HAVLÍČEK, Jaroslav. *Neklidná srdce*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1972. Edice Eva. 220 s.

HAVLÍČEK, Jaroslav. *Neviditelný*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1966. Edice Klíč. 407 s.

HAVLÍČEK, Jaroslav. *Neviditelný*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 2006. Edice Česká knižnice. 548 s. ISBN 80-7106-598-6.

HAVLÍČEK, Jaroslav. *Petrolejové lampy*. 1. vyd. Praha: Knižní klub, 1998. Edice Knižovna XX. století. 320 s. ISBN 80-7176-822-7.

HAVLÍČEK, Jaroslav. *Synáček*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1959. Edice Ilustrovaných novel. 147 s.

Sekundární literatura:

ČERVENKA, Miroslav. *Styl a význam: studie o básnících*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel 1991. 274 s. ISBN 80-202-0267-6.

FULKA, Josef; NOVOTNÝ, Jaroslav (eds.). *Fascinace neviditelností: Studie k interpretační rozmanitosti díla Jaroslava Havlíčka*. 1. vyd. Praha: TOGGA, 2009. Edice Vita intellectiva. 181 s. ISBN 978-80-87258-24-8.

HAVLÍČKOVÁ, Marie; MLSOVÁ, Nella; TAUDYOVÁ, Hana. *Jaroslav Havlíček: neklidné srdce: vzpomínky, reflexe, literární místopis, korespondence*. 1. vyd. Liberec: Bor, 2006. Edice Odkazy. 143 s. ISBN 80-86807-27-4.

HODROVÁ, Daniela a kol. *...na okraji chaosu...: Poetika literárního díla 20. století*. 1. vyd. Praha: Torst, 2001. 865 s. ISBN 80-7215-140-1.

MLSOVÁ, Nella. *Člověk na rozhraní: Příspěvek k interpretaci prozaického díla Jaroslava Havlíčka*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005. 204 s. ISBN 80-7041-175-9.

RUMLER, Josef. *Epik Jaroslav Havlíček*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. 301 s.